

CONCLUSIONS.

CONCLUSIONS.

Al llarg del present treball, hem procurat mostrar com durant el període tardo-republicà (o Ibèric Final) van esdevenir dins el nostre territori, el Camp de Tarragona, tot un seguit de fenòmens força significatius, tot i que molt complexos i, per tant, de difícil interpretació, a partir dels quals podem afigurar que estem davant d'un moment de transició enormement dinàmic en el qual es produeixen importants canvis i transformacions al susdit territori.

En primer lloc, comprovem com a **finals del s. III a.C. i la primera meitat del s. II a.C.** (III Part, capítol 4, apartat 4.2.) segueixen encara vigents gran part de les estructures indígenes pròpies del món ibèric de l'Ibèric Ple, amb la continuïtat en l'ocupació dels *oppida* i d'alguns hàbitats de plana-vessant, però també com es comencen a produir transformacions significatives al poblament, derivades de la presència romana, com, d'una banda, la crisi i la consegüent desaparició d'alguns *oppida* que degueren jugar un paper important durant l'època ibèrica plena i que, fins i tot, tingueren alguna funcionalitat defensiva, i d'assentaments ibèrics de caire més rural o, d'altra banda, l'amortització de diversos llocs d'emmagatzematge en sitges, unes transformacions que no semblen ser exclusives del Camp de Tarragona ni de la Cessetània, doncs fenòmens similars han estat detectats a altres indrets de la geografia catalana. Per tant, sembla clar que els fenòmens constatats a finals del s. III a.C. i durant la primera meitat del s. II a.C. constitueixen indicis molt nítids de que s'estaven començant a produir canvis al sistema de poblament i a les formes d'explotació del territori de la societat ibèrica cessetana, a causa de la irrupció romana, però aquests incipients canvis no van constituir encara un trencament decisiu respecte a l'estructura de producció i de poblament ibèrica, i va continuar subsistint un model bàsicament indígena, estructurat entorn als *oppida*, observant-se la perduració d'una part important dels hàbitats de l'Ibèric Ple. Cal dir que aquests canvis no van ser puntuals, ni sorgits estrictament arran dels conflictes dels anys 218 i 195 a.C., sinó que la seva pervivència al llarg de la primera meitat del s. II a.C., amb jaciments que es creixen i altres que es redueixen, testimonia que foren canvis induïts o recolzats pel món romà, i així s'ha d'explicar la continuïtat, i, en alguns casos, la potenciació dels *oppida* indígenes al llarg de la primera meitat del s. II a.C. Potser alguns d'aquests centres podrien haver estat, durant algun temps, la seu d'un petit contingent militar romà, un *praesidium*, com fou el cas de l'assentament ibèric de Tarragona, un centre indígena que, amb el beneplàcit de Roma, va continuar exercint, de la mateixa manera que durant l'època ibèrica plena, com a nucli principal del territori i que va començar a encunyar numerari de bronze amb la llegenda «*KeSE*» escrita en alfabet ibèric, tal i com ja vam veure (II Part, capítol 3, 3.2.).

El gran moment de la transformació del món indígena a causa de l'intervencionisme romà no va arribar fins a **mitjans del s. II a.C.** (III Part, capítol 4, 4.3.), i es perllongaria especialment durant tota la segona meitat del s. II a.C. i la primera meitat del s. I a.C. En efecte, a partir de mitjans del s. II a.C., coincidint amb un clar canvi de l'actitud imperialista romana que es radicalitza (doncs es tracta d'un moment en el qual Roma acaba, sortint victoriosa, amb nombrosos conflictes bèl·lics, la qual cosa li va deixar les "mans lliures" per a centrar-se en la reorganització dels nous territoris conquerits), s'observa al Camp de Tarragona tot un conjunt de transformacions de gran magnitud a nivell de patró d'assentament, també constatades a altres territoris, que **O. Olesti** ha interpretat, de manera força encertada, com el producte d'un trasllat de

la població indígena sota la tutela de Roma, d'un "reassentament". Aquest fenomen de "reassentament", utilitzant el terme encunyat pel susdit autor, que va esdevenir aleshores, es constata en l'abandonament definitiu de diversos hàbitats ibèrics que havien sobreviscut des de l'Ibèric Ple, tant *oppida* (alguns dels quals ja havien entrat en crisi durant la primera meitat del s. II a.C.) com assentaments rurals de plana-vessant, però, sobretot, en l'aparició de manera paral·lela de nous establiments ibèrics de plana-vessant, en nombre molt considerable, que podríem qualificar com "assentaments rurals ibèrics finals", donades les seves característiques, totalment diferents a les pròpies dels establiments de l'Ibèric Ple, i al fet que ocupin noves àrees, la qual cosa ens permet constatar, en efecte, la instauració d'un nou tipus d'implantació territorial, d'un sistema diferent d'explotació del territori. Altrament, s'observa la perduració d'altres hàbitats ibèrics, fins i tot d'*oppida*, tot i que d'una manera molt desvirtuada i experimentant una total transformació, com "assentaments rurals ibèrics finals". En aquest sentit, tenim l'excepcional cas de l'assentament de Tarragona, el qual, a partir de mitjans del s. II a.C., va experimentar canvis molt importants fins esdevenir un centre urbà totalment remodelat. Cal tenir present que es tracta d'un cas especial, ja que després d'haver jugat un paper decisiu durant la II Guerra Púnica i la campanya militar de l'any 195 a.C., es converteix en seu del poder romà i en base d'operacions de les Guerres Celtibèriques i Lusitanes. En tot cas, sembla clar que entorn a mitjans o tercer quart del s. II a.C. s'engloben en un sol recinte de muralles totes les àrees de la ciutat, unificant-se la part romana i el sector ibèric preexistent de la Part Baixa, que comptava amb un important conjunt de sitges, documentat dins l'àrea on amb posterioritat s'ubicaria el *forum* local de la colònia, que, significativament, perdura, i conformant-se, d'aquesta manera, el veritable nucli urbà de *Tarraco*, que ha de ser considerat com el principal centre romà d'aquest territori, en el qual, lògicament, van conviure ibèrics i romano-itàlics, com el centre fiscal i administratiu d'una nova estructura territorial implantada coetàniament segons les directrius dictades per Roma. Per tant, durant la segona meitat del s. II a.C. s'observa, d'una banda, l'aparició de tot un seguit d'assentaments de "nova planta", amb característiques molt peculiars i que hem cregut convenient denominar "assentaments rurals ibèrics finals" i, d'altra banda, un fenomen d'abandonament, tant d'*oppida* com d'assentaments de plana-vessant, al qual només van sobreviure uns pocs establiments, que experimentaren profunds canvis i es convertiren en "assentaments rurals ibèrics finals". Totes aquestes constatacions ens permeten detectar, en efecte, un important fenomen de "reassentament" que, tal i com hem comentat, creiem que ha de ser interpretat com el resultat de l'establiment al territori d'una autèntica estructura cadastral romana, un cadastre, que no serviria per assentar colons itàlics o romans a noves terres, sinó per a reassentar a la població ibèrica dins aquests nous hàbitats. S'ha de deixar clar que no es va tractar d'un simple fenomen de trasllat dels pobles indígenes dels turons a la plana, doncs el fenomen del "reassentament" al Camp de Tarragona va suposar també l'abandonament de diversos hàbitats de plana-vessant, és a dir, d'assentaments que, teòricament, ja es trobaven ben situats per integrar-se dins les noves pautes romanes. En conseqüència, creiem que fou l'establiment d'un cadastre (probablement centuriat, tal i com hem suggerit en el nostre estudi arqueomorfològic de la regió –III Part, capítol 5, apartat 5.3.) allò que força l'element indígena a efectuar aquest canvi, procés en el qual alguns assentaments foren privilegiats i integrats al cadastre, mentre que altres van ser abandonats.

Tal i com ja hem comentat, al llarg de la **primera meitat del s. I a.C.** (III Part, capítol 4, apartat 4.4.) el fenomen del "reassentament" va continuar i, fins i tot, s'aprecia una intensificació en la proliferació d'hàbitats, un nou tipus d'establiments de plana-vessant i de filiació indígena que es van configurar arran de la implantació del

cadastre i que produïrien cada cop més per al mercat, evolucionant des d'un tipus de producció agrícola basat sobretot en el cereal, envers un tipus de producció en la qual el vi tingué un paper molt important, constituint un fet molt significatiu que siguin establiments on ja no s'aprecia la presència de sitges, indicatiu evident de produccions bàsicament cerealístiques, sinó, per contra, de dòlies, un canvi del sistema d'emmagatzematge que, sens dubte, reflexa una variació a nivell productiu.

La **segona meitat del s. I a.C. i l'època augustiana** (III Part, capítol 4, apartat 4.5.) constitueix un període fonamental per a *Tarraco* i per al seu territori, doncs, a nivell jurídic, va aconseguir, primer, l'estatut de colònia, que la consagraria definitivament com a *ciuitas* romana, i, a continuació, es va erigir com a capital de la *Hispania Citerior Tarraconensis* i del *conuentus iuridicus Tarraconensis* (II Part, capítol 4, apartats 4.2.3. i 4.3.1.); a nivell urbanístic, la seva *urbs*, va experimentar un important desenvolupament edilici, amb la realització de tot un conjunt de programes d'embelliment urbà, que suposarien la primera reforma del *forum* cívic i, probablement, la construcció del teatre, així com l'estructuració de la Part Alta de la ciutat en tres terrasses a causa de l'especial configuració del turó tarragoní i per influència dels models hel·lenístics imperants a l'urbanisme d'aleshores (II Part, capítol 4, apartat 4.3.1., nota 519 i III Part, capítol 4, apartat 4.5., nota 351); i, a nivell territorial, es percep l'aparició al seu *ager* de nous centres terrissaires productors d'àmfores vinícoles (III Part, capítol 4, apartat 4.5.1.) i de nous assentaments rurals, alguns dels quals ja podem començar a considerar com de tipus "vil·la", clars indicadors dels inicis i del desenvolupament de la producció de vi a la regió i de la implantació del "sistema de la vil·la" (III Part, capítol 4, apartat 4.5.2.). Per tant, constitueix un període en el qual *Tarraco* assumeix totes les seves competències, la qual cosa, a la vegada, va fomentar l'increment de les noves produccions agrícoles orientades envers el comerç. Aquesta consolidació definitiva de *Tarraco* es pot veure reflectida també en l'abandonament, vers mitjans del s. I a.C., dels pocs centres de poblament concentrat d'origen ibèric que, fins aleshores, havien sobreviscut, tot i que molt romanitzats, fonamentalment Olèrdola i Adarró, ambdós localitzats, significativament, a la Cessetània nord, fora de l'entorn immediat de *Tarraco*, centre indiscutible del nostre territori. A part de l'abandonament definitiu dels centres d'hàbitat concentrat que encara perduraven, es produeix també la desaparició d'un nombre significatiu d'assentaments rurals ibèrics finals, sobretot, d'aquells que presentaven una major relació amb l'emmagatzematge en sitges i amb les produccions agràries cerealístiques, la qual cosa hauríem de vincular amb les noves tendències productives. Tot i això, la major part dels assentaments rurals ibèrics finals continuaren en actiu al llarg de tota la segona meitat del s. I a.C. i el període augustià. Però, sens dubte, el fenomen més important que esdevé a nivell territorial a l'*hinterland* de *Tarraco* a partir de la segona meitat del s. I a.C. fou l'aparició de nous assentaments rurals, molts dels quals amb precedents tardo-republicans, que, en alguns casos, podem considerar com assentaments rurals romans de tipus "vil·la", la qual cosa suposa la implantació de l'anomenat "sistema de la vil·la". En efecte, des del nostre punt de vista les darreries del s. I a.C. constituïrien el moment en el qual van començar a aparèixer arreu de l'*hinterland* de *Tarraco* assentaments rurals qualificables com a *villae* pròpiament dites, establiments que desenvoluparen una activitat dirigida especialment a la producció de vi (tot i que també pogueren haver produït, en menors quantitats, oli), que estigué destinada, fonamentalment, a l'exportació, i que proliferaren al llarg de tot el s. I d.C., sobretot a finals d'aquesta centúria i principis del s. II d.C., quan es va accentuar l'abandonament dels petits assentaments rurals, la major part amb orígens ibèrics finals (III Part, capítol 4, apartat 4.5.2.).

BIBLIOGRAFIA.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA¹ UTILITZADA.

1.- FONTS DOCUMENTALS.

1.1.- FONTS LITERÀRIES.

1.1.1.- Estudis bàsicament utilitzats sobre les fonts literàries antigues.

BEJARANO, V.

- “Tarragona en la literatura latina”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 281-298.

BERTHELOT, A.

- “L’Europe occidentale d’après Agrippa et Strabon”, *Latomus*, I (1933), pp. 9-12.

BLÁZQUEZ, J.M.

- “La Iberia de Estrabon”, *Hispania Antiqua*, I (1971), pp. 11-19.

CANTO, A.M.

- “Oppida stipendiaria: los municipios flavios en la descripción de Hispania de Plinio”, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid*, 23 (1996), pp. 212-243.

CAPALVO LIESA, A.

- “El léxico pliniano sobre Hispania: etnonimia y designación de asentamientos urbanos”, *Caesaraugusta*, 63 (1986), pp. 49-67.

CASTILLO PASCUAL, M.J.

- “Agrimensura y agrimensores: el Corpus Agrimensorum Romanorum”, *Hispania Antiqua*, XVII (1993), pp. 143-158.
- “El nacimiento de una nueva familia de textos técnicos: la literatura gromática”, *Gerion*, XIII (1996), pp. 233-249.

CODOÑER, C.

- *Historia de la literatura latina*, Cátedra, Madrid 1997.

DILKE, O.A.W.

- *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores*, Londres 1971 (edició en italià a càrrec de N. Alfieri, *Gli Agrimensores di Roma antica: teoria e pratica della divisione e dell’organizzazione del territorio nel mondo antico*, Bolònia 1976, i edició en francès a càrrec de F. Favory, *Les Arpentiers de la Rome Antique*, París 1995).

DOLÇ, M.

- *Hispania y Marcial. Contribución al conocimiento de la España Antigua*, Publicaciones de la Escuela de Filología de Barcelona, vol. XIII, Instituto Antonio de Nebrija, Barcelona 1953.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A.J.

- “Reflexiones acerca de la sociedad hispana reflejada en la Geografía de Estrabón”, *Lucentum*, 3 (1984), pp. 201-218.

¹ Apliquem el qualificatiu de “bàsica” a la present bibliografia degut a que hem optat per incloure només les obres que han estat veritablement fonamentals per a la realització del nostre treball de Tesi. Realment, el *corpus* bibliogràfic utilitzat ha estat molt més extens, però es componia en la seva major part d’obres referides a temes més col·laterals que en alguns casos, donada la seva importància, hem volgut desenvolupar, tot i que el més breument possible, a notes a peu de pàgina (algunes de considerable extensió) que inclouen les referències completes (és a dir, sense abreviatures per a facilitar la feina al lector) de les obres consultades sobre el tema en qüestió. D’aquesta manera, la present bibliografia constitueix un compendi del material principalment utilitzat (el que realment s’ha treballat a fons) per a la realització de la nostra recerca.

FATÁS CABEZA, G.

- “Hispania entre Catón y Graco. Algunas precisiones basadas en las fuentes”, *Hispania Antiqua*, V (1975), pp. 269-313.

FREYBURGER-GALLAND, M.-L.

- “La notion de ‘provincia’ chez Dion Cassius”, *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C. – Ier ap. J.-C.) Actes du Colloque tenu dans le cadre du Congrès de la Fédération Internationale des Etudes Classiques (FIEC) du 24 au 26 août 1994 à l’Université Laval, Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 97-104.

GARZÓN, J.

- “En torno a Rufo Festo Avieno”, *Memorias de Historia Antigua*, VII (1986), pp. 147-149.

GÉLY, S.

- “Notion et réalité de la région en Italie de Varron à Pline L’Ancien”, *Atti del Congresso Internazionale di Studi Vespasiani*, II, Rieti 1981, pp. 411-430.

GIMENO, J.

- “Plinio, Nat. Hist. III, 3, 21: reflexiones acerca de la capitalidad de Hispania Citerior”, *Latomus*, 53 (1994), pp. 39-79.

GÓMEZ FRAILE, J.M.

- “La Geografía de la Hispania Citerior en Tolomeo: análisis de sus elementos descriptivos y aproximación a su proceso de elaboración”, *Polis*, 9 (1997), pp. 183-247.

GUILLAMIN, J.-Y.

- “Géométrie grecque et agrimensurique romaine. La science comme justification d’une idéologie”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 20/2 (1994), pp. 279-295.

ICART, J.

- “Cal.lípolis fou Tàrraco”, *Faventia*, 15/1 (1993), pp. 79-89.

KRUSE, T. I SCHARF, R.

- “Tarraco triumphans oder die Caesaren des Florus”, *Hermes*, 124 (1996), pp. 491-498.

LE ROUX, P.

- “Galba et Tarraco: à propos de Suétone, Galba, XII, 1”, *Pallas*, 31 (1984), pp. 113-124.

LÓPEZ FÉREZ, J.A.

- *Historia de la literatura griega*, Cátedra, Madrid 1988.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J.

- “Polibio, fuente de Tito Livio en los acontecimientos hispanos”, *Ampurias*, XXXVI-XXXVII (1974-75), pp. 235-247.
- *La Campaña de Catón en Hispania*, Barcelona 1974.
- “Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 73-86.

MIRÓ, J.

- “Les fonts escrites i el vi del Conventus Tarraconensis”, *Pyrenae*, 21 (1985), pp. 105-112.

MOATTI, C.

- *Archives et partage de la terre dans le monde romain (IIe siècle avant-Ier siècle après J.C.)*, Collection de l’École Française de Rome, 173, París 1993.

MONTERO, D.

- “El determinismo geográfico, la geografía económica y el imperialismo en la obra de Estrabón”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 13-14 (1995-96), pp. 311-330.

MUÑIZ COELLO, J.

- “Elaboración, conservación y custodia de las fuentes documentales escritas en la Antigua Roma. Los Archivos (I)”, *Hispania Antiqua*, XXI (1997), pp. 403-429.

NEIRA JIMÉNEZ, M.L.

- “Aportaciones al estudio de las fuentes literarias antiguas de Sertorio”, *Gerion*, IV (1986), pp. 189-211.

PÉREZ VILLATELA, L.

- “Estrabón y la división provincial de Hispania en el 27 a.C.”, *Polis*, 2 (1990), pp. 99-125.

PEYRAS, J.

- “Écrits d'arpentage et hauts fonctionnaires géomètres de l'Antiquité tardive”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 21/2 (1996), pp. 149-204.

PLÁCIDO SUÁREZ, D.

- “Estrabón III: El territorio hispano, la geografía griega y el Imperialismo romano”, *Habis*, 18-19 (1987-88), pp. 243-256.

RIESTRA RODRÍGUEZ, J.L.

- “Décimo Magno Ausonio: consideraciones a su actitud ante Hispania”, *Homenaje al profesor Presedo*, P. Saez i S. Ordoñez (eds.), Sevilla 1994, pp. 663-672.

RODRÍGUEZ NEILA, J.F.

- “Archivos municipales en las provincias occidentales del Imperio romano”, *Veleia*, 8-9 (1991-92), pp. 145-174.

SALINAS DE FRÍAS, M.

- “La *Ora Maritima* de R. Festo Avieno, una obra literaria del siglo IV”, *In Memoriam J. Cabrera Moreno*, 1992, pp. 463-478.

SCHULTEN, A.

- *Avieno. Ora Maritima. Fontes Hispaniae Antiquae*, I, Barcelona 1922
- *Las Guerras del 237-154 a. de J.C. Fontes Hispaniae Antiquae*, III, Barcelona 1935.
- *Las Guerras del 154-72 a. de J.C. Fontes Hispaniae Antiquae*, IV, Barcelona 1937.
- *Las Guerras del 72-19 a. de J.C. Fontes Hispaniae Antiquae*, V, Barcelona 1940.
- *Geografía de Iberia/Estrabón. Fontes Hispaniae Antiquae*, VII, Barcelona 1952.
- *Las fuentes desde César hasta el siglo V d. de J.C. Fontes Hispaniae Antiquae*, VIII, Barcelona 1954.

TEXIER, J.-G.

- “Polybe géographe”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 2 (1976), pp. 395-411.

TROUSSET, P.

- “La Carte d'Agrippa: nouvelle proposition de lecture”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 19/2 (1993), pp. 137-157.

UBIETO ARTETA, A.

- “Anotaciones a Avieno y su *Ora Maritima*”, *Miscelania Pericot*, Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, 6 (1969), pp.187-191.

VILLALBA I VARNEDA, P.

- “El text crític de l'*Ora Maritima* d'Aviè”, *Faventia*, 7/1 (1985), pp. 33-45.
- “La *Quæstio* Avienea”, *Faventia*, 7/2 (1985), pp. 61-67.

1.1.2.- Edicions fonamentalment utilitzades de les fonts literàries antigues.

AUSONI

- *Obres*, II, C. Riba, A. Navarro i J. Balcells (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1928.

AVIÈ

- *Periple [Ora Maritima]*, P. Villalba i Varneda (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1986.

CÈSAR

- *Comentaris de la Guerra Civil*, II (llibre II), J.M. Morató (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1978.

CHASTAGNOL, A. (ed.)

- *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècle*, Robert Laffont, París 1994.

CICERÓ

- *Discours. Pour Caelius. Sur les provinces consulaires. Pour Balbus*, XV, J. Cousin (trad.), Les Belles Lettres, París 1969.

DIÓ CASSI

- *Dio's Roman History*, IV (XLI-XLV), E. Cary i H. Baldwin (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1969.
- *Dio's Roman History*, VI (LI-LV), E. Cary i H. Baldwin (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1969.
- *Histoire Romaine* (llibres 48-49), M.-L. Freyburger i J.-M. Roddaz (trad.), Les Belles Lettres, París 1994.

ESTRABÓ

- *Géographie*, II (llibres III-IV), F. Lasserre (trad.), Les Belles Lettres, París 1966.

EUSEBI DE CESAREA

- *Histoire ecclésiastique*, I (llibres I-IV), G. Bardy (trad.), ed. du Cerf, Les Belles Lettres, París 1952.

EUTROPI / AURELI VÍCTOR

- *Breviario / Libro de los Césares*, E. Falque (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 261, Madrid 1999.

FLORUS

- *Gestes dels romans*, II (llibre II), J. Icart (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1981.

HORACI

- *Odes i epodes*, II (llibres III-IV), J. Vergés (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1981.

ISIDOR DE SEVILLA

- *Etimologías*, II (llibres XI-XX), J. Oroz Reta i M.A. Marcos Casquero (trad.), Biblioteca de Autores Cristianos, 434, Madrid 1994.

MARCIAL

- *Epigramas*, I (llibres I-IV), M. Dolç (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1949.
- *Epigramas*, III, M. Dolç (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1955.
- *Épigrammes*, II (llibres XIII-XIV), H.J. Izaac (trad.), Les Belles Lettres, París 1973.
- *Epigramas I*, I-VI, J. Fernández Valverde i A. Ramírez de Verger (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 236, Madrid 1997.
- *Epigramas II*, VII-XIV, J. Fernández Valverde i A. Ramírez de Verger (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 237, Madrid 1997.

MELA

- *Chorographie*, A. Silberman (trad.), Les Belles Lettres, París 1988.

OROSI

- *Histoires (contre les paï ens)*, I (llibres I-III), M.-P. Arnaud-Lindet (trad.), Les Belles Lettres, París 1990.
- *Histoires (contre les paï ens)*, II (llibres IV-VI), M.-P. Arnaud-Lindet (trad.), Les Belles Lettres, París 1991.
- *Histoires (contre les paï ens)*, III (llibre VII), M.-P. Arnaud-Lindet (trad.), Les Belles Lettres, París 1991.

PLINI EL VELL

- *Histoire Naturelle*, III, H. Zehnacker (trad.), Les Belles Lettres, París 1998.
- *Historia Natural*, III-VI, A. Fontán *et alii* (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 250, Madrid 1998.

POLIBI

- *Història*, III (llibres III-IV), A. Ramón i Arrufat (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1935.
- *Història*, VI (llibres IX-X), M. Balasch (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1965.
- *Història*, VII (llibres XI-XIII), M. Balasch (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1968.

QUINTILIÀ

- *Institution oratoire*, IV (llibres VI-VII), J. Cousin (trad.), Les Belles Lettres, París 1977.

SÈNECA EL VELL

- *Controversiae*, II, M. Winterbottom (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1974.

SUETONI

- *Vides dels dotze Cèsars*, II [August], J. Icart (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1967.
- *Vides dels dotze Cèsars*, V, J. Icart (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1971.

TÀCIT

- *Annals*, I (llibres I-II), F. Soldevila (trad.), Fundació Bernat Metge, Barcelona 1930.

TITUS LIVI

- *Livy*, V (books XXI-XXII), B.O. Foster (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1982.
- *Livy*, VII (books XXVI-XXVII), F.G. Moore (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1970.
- *Livy*, VIII (books XXVIII-XXX), F.G. Moore (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1971.
- *Livy*, IX (books XXXI-XXXIV), E.T. Sage (trad.), Loeb Classical Library, Londres 1967.
- *Livy*, XII (books XL-XLII), E.T. Sage i A.C. Schlesinger (trad.), Londres 1964.
- *Historia de Roma desde su fundació*, XXVI-XXX, J.A. Villar Vidal (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 177, Madrid 1993.

1.1.3.- Edicions bàsicament utilitzades de les fonts agrimensores antigues.

BEHREND, O., CLAVEL-LÉVÊQUE, M., CONSO, D., VON CRANACH, P., GONZALÉS, A., GUILLAUMIN, J.-Y., PENA, M.J. I RATTI, S.

- *Frontin. L'ouvre gromatique, Corpus Agrimensorum Romanorum*, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement", Brusel· les 1997.

BEHREND, O., CLAVEL-LÉVÊQUE, M., CONSO, D., GUILLAUMIN, J.-Y. I RATTI, S.

- *Hygin. L'ouvre gromatique, Corpus Agrimensorum Romanorum. V*, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement", Brusel· les 2000.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M., CONSO, D., FAVORY, F., GUILLAUMIN, J.-Y. I ROBIN, PH.

- *Siculus Flaccus. Les conditions des terres, Corpus Agrimensorum Romanorum. I, Diaphora*, 1, Jovene Editore, Nàpols 1993.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M., CONSO, D., GONZALÉS, A., GUILLAUMIN, J.-Y. I ROBIN, PH.

- *Hygin l'Arpenteur. L'établissement des limites, Corpus Agrimensorum Romanorum*, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement", Brusel· les-Nàpols 1996.

GULLAMIN, J.-Y.

- *Balbus. Présentation systématique de toutes les figures / Podismus et Textes connexes, Corpus Agrimensorum Romanorum. II-III, Diáphora*, 5, Jovene Editore, Nàpols 1996.

1.2.- EPIGRAFIA.

ABASCAL, J.M.

- *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Anejos de Antigüedad y Cristianismo, II, Múrcia 1994.

ALFÖLDY, G.

- *Die Römischen Inschriften von Tarraco* (2 vols.), Madrider Forschugen, 10, Berlín 1975.

BELTRÁN MARTÍNEZ, M.C. I SÁNCHEZ REAL, J.

- “Una inscripción de Pompeyo en Tarragona”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 41-48 (1953-54), pp. 3-9.

CASTILLO, C. (ed.)

- *Epigrafía Jurídica Romana. Actas del Coloquio Internacional AIEGL (Pamplona, 9-11 de abril de 1987)*, Pamplona 1989.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M.

- “Un plan cadastral à l’échelle. La forma de bronce de Lacimurga”, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 175-182.

CRINITI, N.

- *L’epigrafe di Asculum di Gn. Pompeo Strabone*, Pubblicazioni dell’Università Cattolica del S. Cuore, Editrice Vita e Pensiero, Milan 1970.

FABRÉ, G., MAYER, M. I RODÀ, I.

- *Inscriptions romaines de Catalogne I, Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984.
- *Inscriptions romaines de Catalogne II, Lérida*, París 1985.
- *Inscriptions romaines de Catalogne III, Gérone*, París 1991.
- *Inscriptions romaines de Catalogne IV, Barcino*, París 1997.

FATÁS CABEZA, G.

- “El bronce de Contrebia Belaisca”, *Italica*, 15 (1981), pp. 57-66.

HEURGON, J.

- “La date des gobelets de Vicarello”, *Revue des Études Anciennes*, LIV (1952), pp. 39-50.

HIDALGO DE LA VEGA, M.J.

- “El Bronce de Lascuta: un balance historiográfico”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 7 (1989), pp. 59-65.

MASSÓ, J. I PUCHE, J.M.

- “Dues noves inscripcions romanes de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 55-63.

MAYER, M. I OLESTI, O.

- “La sortitio de Ilici. Del documento epigráfico al paisaje histórico”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 27/1 (2001), pp. 109-130.

MAYER, M. I RODÀ, I.

- “L’epigrafia romana a Catalunya, estat de la qüestió i darreres novetats”, *Fonaments*, 5 (1985), pp. 161-186.
- “L’epigrafia romana a Catalunya. Estat de la qüestió i darreres troballes”, *Fonaments*, 6 (1987), pp. 193-218.
- “Epigrafia”, *Fonaments*, 7 (1988), pp. 195-263.

MIRÓ, J.

- “Les estampilles sobre àmfhores catalanes. Una aportació al coneixement del comerç del vi del Conventus Tarraconensis a finals de la Republica i principis de l’Imperi”, *Fonaments*, 7 (1988), pp. 243-263.
- “Les marques C. Mussidi Nepotis i Philodamus i la producció d’àmfhores Dressel 28 i Dressel 7/11 a Catalunya”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 335-342.

LOSTAL PROS, J.

- *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, caesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución “Fernando El Católico”, Saragossa 1992.

LÓPEZ MELERO, R., SALAS MARTÍN, L., SÁNCHEZ ABAD, J.L. I GARCÍA JIMÉNEZ, S.

- “El bronce de Alcántara. Una deditio del 104 a.C.”, *Gerion*, II (1984), pp. 265-323.

MONTÓN, F.

- “El miliario de Morell”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 45-47.

PASCUAL I GUASCH, R.

- *Index d’estampilles sobre àmfhores catalanes*, Cuadernos de Arqueologia, 5, Barcelona 1991.

PENA, M.J.

- “Las marcas de M. Porcius sobre ánforas Pascual 1”, *Faventia*, 21/2 (1999), pp. 75-83.

PIGANIOL, A.

- *Les documents cadastraux de la colonie romaine d’Orange*, XVe Supplément à Gallia, París 1962.

SÁEZ FERNÁNDEZ, P.

- “Estudio sobre una inscripción cadastral colindante con Lacimurga”, *Habis*, 21 (1990), pp. 205-227.

TORRENT, A.

- “Consideraciones jurídicas sobre el bronce de Contrebia”, *Italica*, 15 (1981), pp. 95-104.

1.3.- NUMISMÀTICA.

AA.VV.

- *Comunicaciones de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Papeles de Laboratorio de Arqueología de Valencia, 5, València 1968.
- *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l’antiga Mediterrània (Barcelona, 15 de novembre-1 de desembre de 1993)*, Barcelona 1993.
- *VIII Cicle de Conferències. El missatge de la moneda a la Roma antiga (Barcelona, 13-29 de novembre de 1995)*, Barcelona 1995.
- *I Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda en temps d’August (13-14 de novembre de 1997)*, MNAC, Barcelona 1997.
- *II Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda ibèrica (26-27 de novembre de 1998)*, MNAC, Barcelona 1998.
- *III Curs d’Història Monetària d’Hispania. Moneda i exèrcits (25-26 de novembre de 1999)*, MNAC, Barcelona 1999.
- *IV Curs d’Història Monetària d’Hispania. Moneda i administració del territori (23-24 de novembre de 2000)*, MNAC, Barcelona 2000.

AGUILAR, M.A. I ÑACO, T.

- “Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica. Apuntes para una discusión. II. 195-171 a.C.: Algunos textos polémicos”, *Habis*, 28 (1997), pp. 71-86 (veure també “Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica. Apuntes para un discusión. I. Período protoprovincial (206-195 a.C.)”, publicat a *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido y R.M. Sobral Centeno (eds.), Madrid 1995, pp. 281-288).

ALFARO ASINS, C. et alii (eds.)

- *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997.

BELTRÁN, A.

- “Sobre las monedas latinas de Hispania y especialmente de Carthago Nova”, *Numisma*, 2 (1952), pp. 9-40.
- “Problemas que plantean las monedas con inscripciones ibéricas”, *Nummus*, IV-VI (1981-83), pp. 93-118.
- “La significación de los tipos de las monedas antiguas de España y especialmente los referentes a monumentos arquitectónicos y escultóricos”, *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 123-152.

BELTRÁN, F.

- “Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana”, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Saragossa 1986, pp. 895-906.

BELTRÁN, M. I BELTRÁN, F.

- “Numismática hispanorromana de la Tarraconense”, *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 9-98.

BENAGES, J.

- “Noves aportacions al monetari de Tàrraco amb llegenda ibèrica”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), pp. 117-121.
- “Dracmes amb llegenda Tarakonsalir”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 5-9.
- *Les monedes de Tarragona*, Tarragona 1994.
- “Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 37-53 (també publicat a *Acta Numismàtica*, 27, 1997, pp. 13-26).
- “Les monedes de Tarragona (Addenda Segona)”, *Acta Numismàtica*, èp. V, 29 (1999), pp. 25-37.

BLÁZQUEZ, J.M.

- “Economía de la Hispania romana republicana (minas, agricultura, ganadería, caza, pesca y salazones)”, *Hispania*, 124 (1973), pp. 205-247.
- *Economía de la Hispania Romana*, Bilbao 1978.

BURNETT, A., AMANDRY, M. I RIPOLLÈS, P.P.

- *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*, Londres-París 1992.

BURNETT, A. I CRAWFORD, M.H. (eds.)

- *The Coinage of the Roman World in the Late Republica*, BAR, Oxford 1987.

CRAWFORD, M.H.

- *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985.

ESCUDERO, F.A.

- “Los templos en las monedas antiguas de Hispania”, *Numisma*, 168-173 (1981), pp. 153-203.

FERNÁNDEZ URIEL, P.

- “Algunas precisiones sobre el sistema fiscal romano”, *Espacio, Tiempo y Forma*, 8 (1995) (Serie II, Hª Antigua), pp. 159 -181.

FISHWICK, D.

- “Coinage and cult: the provincial monuments at Lugdunum, Tarraco and Emerita”, *Roman Coins and Public Life under the Empire, E.T. Salmon Papers II*, G.M. Saul (ed.), Ann Arbor 1999, pp. 95-122.

GARCÍA BELLIDO, M.P.

- “Problemas técnicos de la fabricación de moneda en la Antigüedad”, *Ponencias del V Congreso Nacional de Numismática de Sevilla*, *Numisma*, 174-176 (1982), pp. 9-50.
- “Origen y función del denario ibérico”, *Sprachen und Schriftendes antiken Mittelmeerraums*, Innsbruck 1993, pp. 97-123.

- “Moneda y territorio: la realidad y su imagen”, *Archivo Español de Arqueología*, 171-172 (1995), pp. 131-147.
- “Los ámbitos de uso y la función de la moneda en la Hispania republicana”, *Actas del III Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Toledo, 1993)*, Madrid 1998, pp. 177-207.

GARCÍA BELLIDO, M.P. I SOBRAL CENTENO, R.M. (eds.)

- *La moneda hispánica. Ciudad y territorio*, Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995.

GRANT, M.

- *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes coinage in the Roman Empire, 49 B.C.-A.D. 14*, Cambridge 1946.

GONZÁLEZ ROMÁN, C.

- “Imperialismo, ejército y circulación de riqueza en la Península Ibérica durante el s. II a. de C.”, *Memorias de Historia Antigua*, III (1979), pp. 81-96.
- “Economía e imperialismo: a propósito de los praeda-manubiae en la Península Ibérica durante el s. II a. de C.”, *Memorias de Historia Antigua*, IV (1980), pp. 139-149.

GUADÁN, A. M. DE

- *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Madrid 1968.
- *Numismática ibérica e ibero-romana*, Instituto Español de Arqueología, Madrid 1969.
- *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid 1980.

LLORENS FORCADA, M.M.

- *La ciudad de Carthago Nova: las emisiones romanas*, Universidad de Murcia, Murcia 1994.

MATEU I LLOPIS, F.

- “El hallazgo de denarios romanos de Altafulla”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 50 (1950), pp. 53-58 (làms, FIV).

MUÑIZ COELLO, J.

- *El sistema fiscal en la España romana (República y Alto Imperio)*, Colegio Universitario de La Rábida, Huelva 1980.

ÑACO DEL HOYO, T.

- “La crisi financera romana dels anys 216/215 a.C. i els seus efectes en els mecanismes d’aprovisionament dels exèrcits escipionics a la Península Ibèrica durant la II Guerra Púnica”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXVI (1996-1997), pp. 287-298.
- *La política fiscal romana a Hispània durant els primers decennis de la conquesta (218-167 a.C.)*, Bellaterra 1997 (Tesi Doctoral).
- “La deditio ilergeta del 205 a.C. La solució militar en la gènesi de la política fiscal romana a Hispània”, *Pyrenae*, 29 (1998), pp. 135-146.
- “Uso y abuso de la ‘aestimatio frumenti’ en la fiscalidad provincial romana tardorrepública (I). La conmutación monetaria anterior al proceso contra C. Verres (70 a.C.)”, *XXI Semana Nacional de Numismática (del 2 al 7 de marzo de 1998)*, *Gaceta Numismática*, 133 (1999), pp. 49-62.
- “La presión fiscal romana durante las primeras décadas de la conquista de Hispania (218-171 a.C.): un modelo a debate”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 17 (1999), pp. 321-369.
- “*Hospitium militare*. L’hivern, les legions romanes i les ciutats peregrines durant els dos últims segles de la República”, *Faventia*, 21/2 (1999) (en premsa).

ÑACO, T. I PRIETO, A.

- “Moneda e historia monetaria en la Hispania republicana: ¿economía, política, fiscalidad?”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 17 (1999), pp. 193-241.

PÉREZ ALMOGUERA, J.A.

- “Las cecas catalanas y la organización territorial romano-república”, *Archivo Español de Arqueología*, 69 (1996), pp. 37-56.

RAFEL, N.

- “Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la comarca del Penedès”, *Symposium Numismàtic de Barcelona*, vol. II, Barcelona 1979, pp. 15-20.

RIPOLLÈS ALEGRE, P.P.

- *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterranea*, Serie de Trabajos Varios, 77, Diputació Provincial de València, València 1982.
- “Nous anàlisis metal·logràfics: Untikesken, Kese i Saguntum”, *Saguntum*, 25 (1992), pp. 134-135.
- “Hispania: las acuñaciones locales y la financiación de las Rei Publicae”, *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze affini*, 94 (1993), pp. 295-306.
- “Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia”, *VIII Congreso Nacional de Numismática (Avilés, 1992)*, Madrid 1994, pp. 115-148.
- “La moneda en los inicios de la romanización: talleres y artesanos”, *Arse*, 28-29 (1994-95), pp. 199-215.

RIPOLLÈS, P.P. I ABASCAL, J.M.

- “Metales y aleaciones en las acuñaciones antiguas de la Península Ibérica”, *Saguntum*, 29 (1995), pp. 131-155.
- “Varia metallica (II): anàlisis de monedes antigues”, *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 33-52.
- “Varia metallica (III): anàlisis de monedes provincials romanes”, *Acta Numismàtica*, 29 (1999), pp. 49-58.

RIPOLLÈS, P.P., MUÑOZ, J. I LLORENS, M.M.

- “The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain”, *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324.

VILLARONGA, L.

- “Las acuñaciones arcaicas de Cese”, *Acta Numismàtica*, I (1971), p. 52.
- “Las acuñaciones monetarias arcaicas de Cese y sus problemas metrológicos”, *Acta Numismàtica*, 1 (1971), pp. 51-70.
- “La amonedación de Tarraco y su aspecto metrológico”, *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche*, VI (1977), pp. 139-156.
- *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979.
- “Un nou mètode estadístic. Aplicació a l'estudi de les primeres emissions ibèriques de bronze catalanes i del País Valencià”, *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona 1980, pp. 157-170.
- “Necesidades financieras en la Península Ibérica durante la Segunda Guerra Púnica y primer levantamiento de los Iberos”, *Nummus*, IV-VI (1981-83), pp. 119-153.
- “Les seques ibèriques catalanes: una síntesi”, *Fonaments*, 3 (1982), pp. 135-183.
- “El tresor IV de Tivissa”, *Acta Numismàtica*, 12 (1982), pp. 63-73.
- “La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 87-100 (Conferència donada a la Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona dins el Cicle Commemoriatiu del XXII Centenari de l'Arribada dels Escipions a la Ciutat).
- *Les monedes ibèriques de Tarraco*, Barcelona 1983.
- “Necessitats financeres a la Catalunya ibèrica dels segles III-I a.C.”, *Acta Numismàtica*, 15 (1985), pp. 19-31.
- “Les dracmes ibèriques de Tàrraco”, *Faventia*, 10/1 (1988), pp. 143-152.
- “Assaig-balanç dels volums de les emissions monetàries de bronze a la Península Ibèrica d'abans d'August”, *Acta Numismàtica*, 20 (1990), pp. 19-36.
- “Les primeres monedes de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 89-105 (Conferència donada el 12 de maig de 1992 al Centenari de B. Hernandez Sanahuja).
- *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona 1993.
- *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994.
- “Época romano-republicana”, *Les monedes de Tarragona*, J. Benages (ed.), Tarragona 1994, pp. 18-28.

- “La modificació del cap del pegàs a les dracmes emporitanes”, *Acta Numismàtica*, 27 (1997), pp. 27-35.
- “Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica”, *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 53-74.

2.- OBRES PRINCIPALMENT UTILITZADES.

AA.VV.

- *VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona, 1960)*, Saragossa 1962.
- *VIII Congreso Nacional de Arqueología (Sevilla-Málaga, 1963)*, Saragossa 1964.
- *Les empereurs romains d'Espagne (Madrid-Itálica, 31 mars-6 avril 1964)*, Colloques Internationaux du CNRS, París 1965.
- *IX Congreso Nacional de Arqueología (Valladolid, 1965)*, Saragossa 1966.
- *Comunicaciones a la Ia Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Papeles de Laboratorio de Arqueología de Valencia, 5, València 1968.
- *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968)*, Saragossa 1970.
- *Études offertes à Jean Macqueron*, Faculté de Droit et des Sciences Économiques d'Aix-en-Provence, Aix-en-Provence 1972.
- *XII Congreso Nacional de Arqueología (Jaén, 1971)*, Saragossa 1973.
- *Estudios sobre centuriaciones en España*, València 1974.
- *XIII Congreso Nacional de Arqueología (Huelva, 1973)*, Saragossa 1975.
- *Symposion de Ciudades Augusteas (Zaragoza, 5-9 de octubre de 1976)*. *Bimilenario de la Colonia Caesaraugusta* (2 vols.), Saragossa 1976.
- *Los Asentamientos Ibéricos ante la Romanización (Madrid, 1976)*, Madrid 1977.
- *Armées et fiscalité dans le monde antique (Paris, 14-16 octobre 1976)*, Colloques Nationaux du CNRS, 936, París 1977.
- *Els pobles pre-romans del Pirineu. 2^{on} Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1976)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1978.
- *XV Congreso Nacional de Arqueología (Lugo, 1977)*, Saragossa 1979.
- *Tarragonès. Baix Camp. Alt Camp, Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 7, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1982.
- *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1982.
- *Primeras Jornadas de Arqueología en las Ciudades Actuales (Zaragoza, 14-16 de enero de 1983)*, Saragossa 1983.
- *XVI Congreso Nacional de Arqueología (Murcia-Cartagena, 1982)*, Saragossa 1983.
- *Arqueología* 82, Madrid 1983, pp. 156-159.
- *Arqueología* 83, Madrid 1984, pp. 173-201.
- *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Mòdena 1984.
- *5e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1982)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1984.
- *XVII Congreso Nacional de Arqueología (Logroño, 1983)*, Saragossa 1985.
- *Protohistòria Catalana. 6e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1986.
- *Epigrafía Hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986.
- *Arqueología* 84-85, Madrid 1987, pp. 108-114.
- *XVIII Congreso Nacional de Arqueología (Canarias, 1985)*, Saragossa 1987.
- *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines, 9, Badalona 1987.
- *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Granollers 1987.
- “El Columbari de Vila-rodona (Patrimoni de Catalunya, 14)”, *Espais*, 7 (1987) (Annexos).
- “L'amfiteatre romà de Tarragona (Patrimoni de Catalunya, 20)”, *Espais*, 10 (1988) (Annexos).
- “Vil·la romana dels Munts (Patrimoni de Catalunya, 23)”, *Espais*, 12 (1988) (Annexos).
- *7e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1986)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1988.

- *Mélanges Pierre Lévêque*, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, 74, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 367, Paris 1988.
- *Carta Arqueològica. Garraf*, Servei d'Arqueologia, Barcelona 1988.
- *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986) organisé par l'Université degli Studi di Siena, l'Université degli Studi di Roma-La Sapienza, le Centre National de la Recherche Scientifique (RCP 403) et l'École Française de Rome*, Collection de l'École Française de Rome, 114, Roma 1989.
- *XIX Congreso Nacional de Arqueología (Valencia, 1987)*, Saragossa 1989.
- *Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania*, Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 1989.
- *Simposio sobre la red viaria en Hispania romana (24-26 septiembre 1987, Tarazona-Zaragoza)*, Institución "Fernando El Católico", Saragossa 1990.
- *XX Congreso Nacional de Arqueología (Santander, 1989)*, Saragossa 1991.
- *La Romanització del Pirineu, 8e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1990)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1991.
- *Roma a Catalunya*, Barcelona 1992.
- *Carta Arqueològica. Alt Camp*, Servei d'Arqueologia, Barcelona 1993.
- *Carta Arqueològica. Baix Camp*, Servei d'Arqueologia, Barcelona 1993.
- *IV Congreso de Arqueología Medieval Española "Sociedades en Transición" (Alicante, del 4 al 9 de Octubre de 1993)*, Alacant 1993.
- *II Congresso Peninsular de Historia Antigua (Coimbra, 18 a 20 de Outubro de 1990)*. Actas, Coimbra 1993.
- *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-89)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993.
- *Monuments a l'abast. La Torre dels Escipions*, Tarragona 1993.
- *La Ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994.
- *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya Meridional, Citerior, 1*, Tarragona 1995.
- *XXI Congreso Nacional de Arqueología (Teruel-Albarracín, 1991)*, Saragossa 1995.
- *XXIII Congreso Nacional de Arqueología (Elche, 1995) (2 vols.)*, Saragossa 1996.
- *Lex Ursonensis: Estudio y edición crítica, Studia Historica (H^a Antigua)*, 15, Salamanca 1997.
- *Tabula Imperii Romani (K/J-31: Pyrénées orientales-Baleares)*. Tarraco, Baliares, CSIC, Madrid 1997.
- *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior. Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana (Granollers, 5-8 de febrer de 1987), Ítaca. Annexos 1*, Barcelona 1998.
- *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental (Badalona, 6/9 de maig de 1998)*, Monografies Badalonines, 14, Badalona 1998.
- *Hispania. El legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*. En el año de Trajano, Saragossa 1998.
- *Comerç i vies de comunicació (1000 aC – 700 dC). XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1998.
- *L'Arqueologia del Territori. Anàlisi dels models d'ocupació i transformació del medi a l'Antiguitat a la Catalunya meridional i àrees lindants, Citerior, 2*, Tarragona 1998.
- *I Trobada de professionals dels Serveis d'aigua de Catalunya (Tarragona, 4 de desembre de 1998)*, Agrupació de Serveis d'Aigua de Catalunya, Barcelona 1998.
- *El món de l'aigua. Història de l'abastament d'aigua a Tarragona. Catàleg de l'exposició*, Empresa Municipal d'Aigües de Tarragona, Tarragona 1998.
- *Los Iberos. Príncipes de Occidente*, Barcelona 1998
- *XXIV Congreso Nacional de Arqueología (Cartagena, 1997)*, Múrcia 1999.
- *XXV Congreso Nacional de Arqueología (Valencia, 1999)*, València 1999.
- *L'Arc de Berà. Catàleg de l'exposició*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona 1999.

ABASCAL, J.M. I ESPINOSA, U.

- *La ciudad hispano-romana. Privilegio y poder*, Logroño 1989.

ADSERIAS, M. et alii

- “Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l’Atur l’any 1984”, *Tribuna d’Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42.

ADSERIAS, M. I RAMON, E.

- “Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona”, *Acta Arqueològica de Tarragona*, IV (1990-91), pp. 47-53.

ADSERIAS, M., BURÉS, L. I RAMON, E.

- “Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona: 1000 anys d’evolució urbana (del segle V a.C. al V d.C.)”, *Tribuna d’Arqueologia 1993-1994*, pp. 75-85.

ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M.T. I RAMON, E.

- “L’assentament pre-romà de Tarragona”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 177-227.

ADSERIAS, M., MASSÓ, J. I PALLEJÀ, LL.

- *Carta arqueològica del Baix Camp*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993.
- *Carta Arqueològica. Alt Camp*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993.

AGUILAR, A.

- “Avanç preliminar a l’estudi dels cadastres romans a la comarca del Vallès (Barcelona)”, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 119-131.

AGUILAR, A., OLESTI, O. I PLANA, R.

- “Cadastres romans a Catalunya: Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental”, *Tribuna d’Arqueologia 1989-1990*, pp. 111-124.

ALBERTINI, E.

- *Les divisions administratives de l’Espagne romaine*, París 1923.

ALCOVER, A., MOLL, F., SANCHÍS, M. I MOLL, A.

- *Diccionari català-valencià-balear*, vol. II, Palma de Mallorca 1927-1961.

ALFÖLDY, G.

- *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991 (original en alemany, *RE*, Suppl. XV, Munich 1978, pp. 570-644).
- “L’onomastique de Tarragone”, *L’Onomastique Latine (Paris, 13-15 octobre 1975)*, Colloque International du CNRS, 564, París 1977, pp. 293-295.

ALMAGRO, M. I GARCÍA BELLIDO, A.

- *España Protohistórica. La España de las invasiones célticas y el mundo de las colonizaciones*, *Historia de España*, R. Menéndez Pidal (dir.), tomo I, vol. II, Espasa-Calpe, Madrid 1960.

ÁLVAREZ PÉREZ, A.

- “Estudio de los materiales lapideos presentes en la epigrafía de Cataluña”, *Épigraphie Hispanique. Problèmes de méthode et d’édition (Bordeaux, 1981)*, París 1984, pp. 87-126.

ÁLVAREZ, A. I BRU DE SALA, E.

- “Les pedreres de l’aqüeducte romà de Tarragona”, *Informació Arqueològica*, 42 (1984), pp. 42-50.

AMELA VALVERDE, L.

- *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral).

AMIGÓ, R., CAVALLÉ, J., VIDIELLA, M. I DOMINGO, A.

- “Dossier: La toponímia al Camp de Tarragona”, *Kesse*, 23 (agost de 1997), pp. 4-19.

AQUILUÉ, X.

- “Aportacions al coneixement de la terrassa superior de Tàrraco en l’època imperial”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 163-186.

AQUILUÉ, X. I DUPRÉ, X.

- *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986.

AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J. I RUIZ DE ARBULO, J.

- “La cronología de las murallas de Tarraco”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 1 (1991), pp. 271-301.
- *Guia Arqueològica Tarraconense*, Tarragona 1987.
- *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Tarragona 1991.
- *Tarraco. Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya*, El Mèdol, Tarragona 1999.

ARBELOA I RIGAU, J.-V. M.

- “La qüestió de l’accés nordoriental a la ciutat de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 155-164.
- “La ocupació suburbial de les ciutats romanes: el sector nord-oriental de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 87-124.
- “Prospeccions i excavacions arqueològiques”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 119-265.
- *L’Amfiteatre romà de Tàrraco. Aproximació al seu coneixement*, Institut d’Estudis Tarraconenses “Ramon Berenguer IV”, Tarragona 1990.

ARCE, J.

- “Los trofeos de Pompeyo In Pyrenai iugis”, *Archivo Español de Arqueología*, 67 (1994), pp. 261-268.
- “Constantinopla, Tarraco y Centcelles”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 147-165.

ARCE, J., ENSOLI, S. I LA ROCCA, E.

- *Hispania Romana. De tierra de conquista a provincia del Imperio (Palazzo delle Esposizioni, 22 settembre-23 novembre 1991, Roma)*, Milan 1997.

ARIAS, G.

- *Repertorio de Caminos de la Hispania Romana: estudios de geografía histórica*, Càdis 1987.

ARIÑO GIL, E.

- *Centuriaciones romanas en el Valle Medio del Ebro. Provincia de La Rioja*, Historia/2, Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1986.
- *Catastros romanos en el Convento Jurídico Caesaraugustiano. La región aragonesa*, Monografías Arqueológicas, 33, Saragossa 1990.

ARIÑO, E., GURT, J.M. I MARTÍN BUENO, M.A.

- “Les cadastres romains d’Hispanie: état actuel de la recherche”, Structures rurales et sociétés antiques. *Actes du Colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, N. Panagiotis i L.G. Mendoni (eds.), Annales Littéraires de l’Université de Besançon, 508, Centre de Recherches d’Histoire Ancienne, 126, París 1994, pp. 309-328.

ARIÑO, E., GURT, J.M., LANUZA, A. de I PALET, J.M.

- “El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje”, *Zephyrus*, XLVII (1994), pp. 189-217.

ARRAYÁS MORALES, I.

- *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat).

ARRIBAS, A.

- “El poblado ibérico y la villa romana de Adarró (Villanueva y Geltrú)”, *Ampurias*, XXI (1959), pp. 323-329.

BADIAN, E.

- *Foreing Clientelae (264-70 B.C.)*, Oxford 1958.

BALANÀ I ABADIA, P.

- *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1989.

BALIL, A.

- *Excavaciones en la Torre de Pilatos (Tarragona). Campaña de excavaciones de 1962*, Excavaciones Arqueológicas en España, 65, Madrid 1969.

BARREDA PASCUAL, A.

- *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218-14 d.C.). Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral).

BATISTA NOGUERA, R.

- "Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares: Tarragona", *Ampurias*, XXX (1968), pp. 348-365.

BATTISTI, C.

- "Tarracina-Tarraco e alcuni toponimi del nuovo Lazio", *Studi Etruschi*, VI (1932), pp. 287-338.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A. I BELTRÁN LLORIS, F.

- *El anfiteatro de Tarraco. Estudio de los hallazgos epigráficos*, The William L. Bryant Foundation, Tarragona 1991.

BENET, C., FÀBREGAS, X., MACIAS, J.M. I REMOLÀ, J.A.

- "Intervenció arqueològica a l'interior de la Torre de les Monges (segle XIV), Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 145-186.

BERGÉS SORIANO, P.M.

- "Informe sobre 'Els Munts'", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 69-70 (1969-70), pp. 140-150.
- "Las ruinas de 'Els Munts' (Altafulla, Tarragona)", *Información Arqueológica*, 3 (1970), pp. 81-87.
- "Ruinas de 'Els Munts', Altafulla, Tarragona, 1973", *Noticario Arqueológico Hispánico*, V (1977), pp. 36-42.
- "Nuevo Informe sobre Els Munts", *Estudis Altafullencs*, 1 (1977), pp. 27-47.

BERMÚDEZ MENDEL, A.

- "Estructuras del foro provincial documentadas en Escrivanies Velles, 13", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 83-109.
- "L'àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tarraco", *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, pp. 87-96.

BERMÚDEZ, A. I MASSÓ, J.

- "El horno cerámico del Barranc de la Premsa Cremada (Botarell, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 63-106.

BERMÚDEZ, A., PUJANTE, P., FLANDES, E. I PALAU, R.

- "Excavacions arqueològiques a l'àrea central intramurs de Tàrraco: intervenció al solar situat a Governador González, 10", *XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya*, vol. I, Valls 1989), pp. 123-134.

BERNHARDT, R.

- "Die Entwicklung römischen Amici et Socii zu Civitates liberae in Spanien", *Historia*, 24 (1975), pp. 411-424.

BLANCO FERNÁNDEZ, C.

- "La vil· la romana de 'El Moro'", *Recull de Treballs*, 5 (1998), pp. 17-33.

BLÁNQUEZ PÉREZ, J. I ANTONA DEL VAL, V.

- *Congreso de Arqueología Ibérica: las necrópolis (Madrid, noviembre de 1991)*, Serie Varia, 1, Madrid 1992.

BLÁZQUEZ, J.M.

- *Ciclos y temas de la Historia de España: La Romanización* (2 vols.), Madrid 1975.
- “Religiones indígenas en la Hispania romana”, *Gerion*, XIV (1996), pp. 333-362.

BLÁZQUEZ, J.M. et alii

- *Hispania Romana, Historia de España Antigua*, vol. II, Cátedra, Madrid 1995 (1ª ed., Madrid 1978).

BLAGG, T.F.C., JONES, R.F.J. I KEAY, S.J.

- *Papers in Iberian Archaeology* (2 vols.), BAR International Series, 193, Oxford 1984.

BOBADILLA, M.

- “El mosaico de peces de La Pineda (Tarragona)”, *Pyrenae*, 5 (1969), pp. 141-153.

BOFARULL I TERRADES, M.

- *Origen dels noms geogràfics de Catalunya. Pobles, rius, muntanyes, etc...*, Biblioteca Popular Catalana, Barcelona 1991.

BONET, M., CORTÉS, R. i GABRIEL, R.

- “Un plànol de l'aqüeducte Pont d'Armentera-Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 218-228 (també publicat a MAR, R., LÓPEZ, J. i PIÑOL, Ll. (eds.), *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, Documents d'Arqueologia Clàssica 0, Tarragona 1993, pp. 213-220).

BORAO MATEO, J.E.

- “Las posibles centuriaciones ampuritanas”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 20 (1987), pp. 277-326.

BOSCH GIMPERA, P.

- *Problemes d'Història Antiga i d'Arqueologia Tarragonina (Conferència donada al Saló de Sessions de l'Excma. Diputació Provincial el 26 de novembre de 1922)*, Tarragona 1925 (extret del *Butlletí Arqueològic*).

BRUNT, P.A.

- *Italian Manpower (225 B.C.-A.D. 14)*, Clarendon Press, Oxford 1971.
- *Conflicto Sociales en la República*, Buenos Aires 1973.

BURÉS, L., GARCÍA, M. I MACIAS, J.M.

- “Un aqüeducte soterrani a Tàrraco”, *Empúries*, 51 (1999), pp. 183-196.

BURÉS, L., GURT, J.M., MARQUÉS, A. I TUSET, F.

- “Cadastres d'època romana de les ciutats de Tàrraco, Ilerda i Iesso”, *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 113-120.

CABALLOS RUFINO, A.

- *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I. *Prosopografía* (2 vols.), Écija 1982.

CABESTANY, J.F.

- “Les mines d'argent de les muntanyes de Prades”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 2 (1980), pp. 129-131.

CAPDEVILA, R. I MASSÓ, J.

- “Trabajos de salvamento en la villa romana de Els Antigons”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 312-313.

CARRERAS DEXEUS, M.

- “Los hallazgos arqueológicos de Pórroras. Reus”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 1-2 (1945), pp. 82-91
- “Las instalaciones agrícolas-industriales íbero-romanas de Pórroras”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 23-24 (1948), pp. 65-70.

CARRETÉ, J.M., KEAY, S.J. I MILLETT, M.

- *A Roman provincial capital and its hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series number 15, Ann Arbor, 1995.

CASAS, J.

- “Vias romanas en Catalunya”, *Revista de Arqueologia*, 7 (1981), pp. 8-11.

CASTELLVÍ, G.

- “Clausurae (Les Cluses, P.-O.): forteresses-frontière du Bas-Empire romain”, *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité*, A. Rousselle (ed.), Perpignan 1995, pp. 81-118;

CASTELLVÍ, G., COMPS, J.-P., KOTARBA, J. I PEZIN, A. (dir.)

- *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997.

CASTELLVÍ, J., NOLLA, J.M. I RODÀ, I.

- “Les excavacions arqueològiques a Santa Maria de Panissars, Portus (Vallespir) / La Junquera (Alt Empordà). Estat de la qüestió”, *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, pp. 63-71.
- “Els trofeus de Pompeu i l'altar de Cèsar al Coll de Panissars”, *Roma a Catalunya*, Barcelona 1992, pp. 22-25.
- “La identificació de los trofeos de Pompeyo en el Pirineo”, *Journal of Roman Archaeology*, 8 (1995), pp. 5-17.
- “Respuesta al artículo de J. Arce, «Los trofeos de Pompeyo In Pyrenai iugis», *AEspA* 67, 1994, pp. 261-268”, *Archivo Español de Arqueología*, 68 (1995), p. 303

CASTILLO PASCUAL, M.J.

- *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996.

CEPAS PALAMEA, A.

- “La organización administrativa del territorio de la Hispania romana”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 13-14 (1995-96), pp. 143-151.

CID PRIEGO, C.

- “El monumento conocido por Torre de los Escipiones (Tarragona)”, *Ampurias*, IX-X (1947-48), pp. 137-169.
- “El sepulcro de torre mediterráneo y sus relaciones con la tipología monumental”, *Ampurias*, XI (1949), pp. 91-126.

CHASTAGNOL, A., DEMOUGIN, S. I LEPELLEY, C. (eds.)

- *Splendissima Civitas. Études d'Histoire romaine en Hommages à François Jacques*, Publications de La Sorbonne, Histoire Ancienne et Médiévale, 40, París 1996.

CHEVALIER, R.

- *Les voies romaines*, París 1972.

CHOUQUER, G.

- *Les Cadastres Romains. Approche morphologique et problèmes (2 vols.)*, Université du Franche-Comté, Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita).

CHOUQUER, G. (dir.)

- *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage, tome 2, Archéologie des parcellaires. Actes du Colloque d'Orleans (mars 1996)*, París 1996.
- *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage, tome 3, L'Analyse des systemes spatiaux*, París 1997.

CHOUQUER, G., CLAVEL-LÉVÊQUE, M., DODINET, M., FAVORY, F. I FICHES, J.-L.

- "Cadastrés et voie Domitienne. Structures et articulations morpho-historiques", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 9 (1983), pp. 87-111.

CHOUQUER, G. I FAVORY, F.

- *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, Paris 1991.
- *Archéologie Aujourd'hui. Les arpenteurs romains. Théorie et pratique*, Errance, Paris 1992.
- *L'Arpentage Romain. Histoire des Textes – Droit – Techniques*, Errance, Paris 2001.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M.

- *Cadastrés et espace rural. Approches et réalités antiques (Table Ronde de Besançon, mai 1980)*, CNRS, Paris 1983.
- "Pratiques impérialistes et implantations cadastrales", *Ktema*, 8 (1983), pp. 185-251.
- "Résistance, révoltes et cadastres: problèmes de contrôle de la terre en Gaule Transalpine", *Estudios de la Antigüedad*, III (1986), pp. 9-38
- "Terre, contrôle et domination. Révoltes et cadastres en Transalpine", *Forms of control and subordination in antiquity. International Symposim for Studies on Ancient Worlds*, T. Yuge i M. Doi, eds., Tokyo 1988, pp. 177-208 (també publicat a *Puzzle Gaulois. Les Gaules en mémoire. Images-Textes-Histoire*, Paris 1989, pp. 213-254).
- *Puzzle Gaulois. Les Gaules en mémoire. Images-Textes-Histoire*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 396, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, 88, Paris 1989.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M. I PLANA, R.

- *Cité et territoire (I er Colloque Européen, Béziers, 14-16 octobre 1994)*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 565, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, 145, Paris 1995.

CLAVEL-LÉVÊQUE, M. I VIGNOT, A. (dirs.)

- *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, Commission Européenne, Action COST G2 "Paysages anciens et structures rurales", CNRS, Brusel· les 1998.

CONDE BERDÓS, M.J.

- "La producció ceràmica ibèrica tardana (segles II-I a.C.) a les comarques de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona*, III (1989-90), pp. 33-39.

CORDERO, M.

- "Los estudios sobre el territorio en la Antigüedad. El caso español (Resumen bibliográfico)", *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 93-101.

CORNADÓ, R. et alii

- *Muralls de Tarragona. Catàleg de l'exposició*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona - Museu d'Història de Tarragona, Tarragona 1998.

COROMINES, J.

- *Estudis de toponímia catalana* (2 vols.), Barcino, Barcelona 1965-70 (reimp. Barcelona 1981).
- *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persones de totes les terres de llengua catalana* (8 vols.), Curial, Barcelona 1989-1997.

CORTADELLA, J. I PLANA, R. (coord.)

- *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca, L'Avenç*, 167 (1993), pp. 17-57.

CORTADELLA, J., OLESTI, O. I PRIETO, A.

- "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441.

CORTÉS I CORTÉS, R.

- "L'equipament urbà de Tarraco", *Universitas Tarraconensis*, VI (1983-84), pp. 107-127.
- "Los foros de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 163-193 (també publicat a la Taula Rodona *Los Foros Romanos en las provincias occidentales, Valencia, 27-31 de enero de 1986*, Ministerio de Cultura, Madrid 1987).

- “El aprovisionamento de agua en Tàrraco: un proyecto de investigación”, *Acta Arqueològica de Tarragona*, I (1987-88), pp. 17-22.

CORTÉS, R. I GABRIEL, R.

- *Tarraco: recull de dades arqueològiques*, RSAT, Barcelona 1985.

CORTIJO CEREZO, M.L.

- *La administración territorial de la Bética romana*, Colección Plaza Mayor, 12, Còrdova 1993.

CRUZ ANDREOTTI, G I ROSADO CASTILLO, V. (coord.)

- *Las Leyes Municipales en Hispania. 150 Aniversario del descubrimiento de la Lex Flavia Malacitana*, Mainake, XXIII, Màlaga 2001.

CUNLIFFE, B. I KEAY, S.J. (eds.)

- *Social Complexity and the Development of Towns in Iberia. From the copper age to the second century AD*, Proceedings of the British Academy, 86, Oxford 1995.

CURA, M. I PRINCIPAL, J.

- “Ceràmiques de vernís negre i contextos ceràmics d’importació del segle III aC a la Catalunya occidental”, *Les fàcies ceràmiques d’importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el s. III a.C. i la primera meitat del segle II a.C.*, *Arqueomediterrànea*, 4, Universitat de Barcelona, Barcelona 1998, pp. 97-110.

CURCHIN, L.A.

- *The creation of a romanized elite in Spain*, Ottawa 1981 (Tesi Doctoral).
- *The Local Magistrates of Roman Spain*, Phoenix, tome supplémentaire XXVIII, Toronto 1990.

DEL AMO GUINOVART, M.A.

- “La necrópolis de Pere Martell”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 113-120.
- *Estudio crítico de la Necropolis Paleocristiana de Tarragona* (2 vols.), Institut d’Estudis Tarraconenses “Ramon Berenguer IV”, Tarragona 1979-81.
- “Aportación al estudio de las canteras romanas de la zona arqueológica de Els Munts”, *Estudis Altafullencs*, 5 (1981), pp. 5-25.

DEL OLMO, G. I AUBET, M.E. (dirs.)

- *Los Fenicios en la Península Ibérica* (2 vols.), Sabadell 1986 (també publicat a *Aula Orientalis*, 3, 1985, i 4, 1986).

DÍAZ GARCÍA, M.

- “Excavacions a la Rambla Vella: anàlisi dels nivells republicans”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 155-189.
- “La Tarraco republicana. Estado de la cuestión”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135.
- “Tipología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260.

DILOLI I FONS, J.

- *Anàlisi dels models d’ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l’Ebre* (2 vols.), Tarragona 1997 (Tesi Doctoral).

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. (dir.)

- *La España romana y visigoda (siglos III a.C.-VII d.C.)*, *Historia de España*, vol. 2, Planeta, Barcelona 1993.

DOPICO CAINZOS, M.D.

- “Los conventos iuridici. Origen, cronología y naturaleza histórica”, *Gerion*, IV (1986), pp. 265-283.

DUPRÉ, X.

- *Els capitells corintis de l'Arc de Berà (Roda de Berà, Tarragonès)*, Forum 6, Tarragona 1986 (publicat a *Empúries*, 45-46, 1983-84, pp. 308-315).
- "L'arqueologia a Tarragona: context i problemàtica", *Cota Zero*, 1 (1985), pp. 29-32.
- "Una necròpoli tardoromana al futur Parc de Tarragona", *Espais*, 7 (1987), pp. 32-35.
- *El Circ romà de Tarragona I. Les voltes de Sant Hermenegild*, Diputació de Tarragona, Barcelona 1988.
- "El anfiteatro de Tarraco", *Bimilenario del anfiteatro romano de Mérida. Coloquio Internacional "El Anfiteatro en la Hispania Romana" (Mérida, 22-28 de noviembre de 1992)*, Junta de Extremadura, Mèrida 1994, pp. 79-85.
- *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1994.
- "New Evidence for the Study of the Urbanism of Tarraco", *Social Complexity and the Development of Towns in Iberia. From the copper age to the second century AD*, Proceedings of the British Academy, 86, Oxford 1995, pp. 355-369.
- "Forum Provinciae Hispania Citerioris", *Los foros romanos de las provincias occidentales. Mesa Redonda celebrada en Valencia (27-31 de enero de 1986)*, Ministerio de Cultura, Madrid 1987, pp. 25-30.

DUPRÉ, X. I CARRETÉ I NADAL, J.M.

- "Portae et Fenestrae al forum provincial de Tarragona", *Empúries*, 48-50 (1986-89), vol. I, *Número dedicat al 50è Aniversari de la Revista Empúries*, pp. 26-35.
- *La 'Antiga Audiència'. Un acceso al foro provincial de Tarraco*, Excavaciones Arqueológicas en España, 165, Madrid 1993.

DUPRÉ, X. I FERNÁNDEZ LILLO, I.

- "Aportació a l'estudi de l'espècie Morel 4750: els exemplars de Tarragona", *Empúries*, 45-46 (1983-84), pp. 302-307.

DUPRÉ, X. I JULIÀ, M.

- "Un edifici de planta basilical a Vilallonga del Camp (Tarragonès)", *Informació Arqueològica*, 42 (1984), pp. 58-61.

DURAN, E.

- *Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984 (edició del manuscrit original en català)

DYSON, S.L.

- "The Distribution of Roman Republican Family Names in the Iberian Peninsula", *Ancient Society*, 11/12 (1980-81), pp. 257-299.

ESTEFANÍA, D.

- "Notas para la delimitación de los Conventos Jurídicos en Hispania", *Zephyrus*, IX (1958), pp. 49-57.

ÉTIENNE, R.

- *Le Culte Impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, París 1974.

ÉTIENNE, R. I FABRÉ, G.

- "La immigration à Tarragone, capitale d'une province romaine d'Occident", *Homenaje a García Bellido*, vol. IV, *Revista de la Universidad Complutense de Madrid*, XVIII, 118 (1979) pp. 87-93.

FABRA I SALVAT, M.E. I BURGUETE I RECASENS, S.

- "Introducció a l'estudi del jaciment ibèric de El Vilar", *Quaderns de Vilaniu*, 9 (1986), pp. 55-78.

FABRÉ, G., MAYER, M. I RODA, I.

- "Recrutement et promotion des élites municipales dans le nord-est de l'Hispania Citerior sous le Haut-Empire", *Mélanges de l'École Française de Rome*, 102 (1990), pp. 525-539.

- “À propos du pont de Martorell: la participation de l’armée à l’aménagement du réseaux routier de la Tarraconaise orientale sous Auguste”, *Épigraphie Hispanique. Problèmes de méthode et d’édition*, París 1984, pp. 282-288.

FAVORY, F.

- “Du Languedoc à la Catalogne, en suivant la voie Domitienne”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 201-207.
- “Critères de datation des cadastres antiques”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 17/2 (1991), pp. 215-223.

FERNÁNDEZ CASADO, C.

- *Acueductos romanos en España*, Instituto Eduardo Torroja, Madrid 1972.
- *Ingeniería hidráulica romana*, Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos, Madrid 1983.

FERNÁNDEZ CASTRO, M.C.

- *Villas romanas en España*, Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas, Madrid 1982.
- “Villas romanas en el Noroeste de la Península Ibérica”, *Actes du colloque “La villa romaine dans les provinces du nord-ouest” (Paris, 23-24 mai 1981)*, *Caesardunum*, 17 (1982), pp. 261-282.

FERRER SOLER, A.

- “Restos de una villa romana en Villanueva y Geltrú”, *Ampurias*, VI (1944), pp. 334-336.
- “El acueducto romano de San Jaime dels Domenys”, *Ampurias*, VI (1944), pp. 336-339.
- “El problema de la situación de Subur”, *Ampurias*, VII-VIII (1945-46), pp. 368-370.
- “El poblamiento ibérico del Panadés y extensiones”, *Ampurias*, IX-X (1947-48), pp. 272-286.

FERRER, A. I CRUZ, J.

- “La historia del catastro de rústica en España”, *El catastro en España. De 1906 a la época actual*, vol. II, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 31-59.

FÉVRIER, P.-A. I LÉVEAU, P. (eds.)

- *Villes et campagnes dans l’Empire Romain. Actes du Colloque organisé à Aix-en-Provence par l’U.E.R. d’Histoire, les 16 et 17 mai 1980*, Université de Provence, Aix-en-Provence 1982.

FISHWICK, D.

- “The altar of Augustus and the municipal cult of Tarraco”, *Madrid Mitteilungen*, 23 (1982), pp. 223-233.
- “The Temple of Augustus at Tarraco”, *Latomus*, 58 (1999), pp. 121-138.

GABRIEL COSTA, R.

- “Restos de spectus del Camí de l’Àngel”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 1 (1979), pp. 199-202.
- “El fòrum de la colònia de Tàrraco. Proposta per a la seva delimitació”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 137-151.

GARCÍA BELLIDO, A.

- “La colonias romanas de Hispania”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 29 (1959), p. 460.
- “Arcos honoríficos romanos en Hispania”, *Colloquio Italo-Spagnolo sul tema: Hispania Romana (Roma, 15-16 maggio 1972)*, Academia Nazionale dei Lincei, Roma 1974, pp. 7-27.

GARCÍA MORÁ, F.

- *Quinto Sertorio. Roma*, Universidad de Granada, Granada 1991.
- *Un episodio de la Hispania republicana: la Guerra de Sertorio. Planteamientos Iniciales*, Universidad de Granada, Granada 1991.

GARCÍA MORENO, L.A.

- “Hispaniae Tumultus. Rebelión y violencia indígena en la España romana de época republicana”, *Polis*, 1 (1989), pp. 81-107.

GARCÍA ROSELLÓ, J., MARTÍN MENÉNDEZ, A. I CELA ESPÍN, X.

- “Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 29-54.

GARNSEY, P. I SALLER, R.

- *El Imperio romano. Economía, sociedad y cultura*, Crítica, Barcelona 1991.

GEBELLÍ BORRÀS, P.

- “Intervenció arqueològica al carrer Escrivanies Velles num. 6 (Casa del Degà) Tarragona, Tarragonès”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 5-9.
- “Un nou centre productor d'àmfores al Camp de Tarragona. El forn de La Canaleta i el segell PHILODAMVS (Vila-seca, Tarragonès)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 69-96.
- “Intervenció arqueològica a la Plaça Corsini”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 143-154.
- “Noves aportacions al coneixement històric de la part alta de Tarragona: la intervenció arqueològica a la Plaça de la Font de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 153-195.

GEBELLÍ, P. I PIÑOL, LL.

- “Intervencions a la part alta de Tarragona”, *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*, pp. 99-116.

GIRÓ ROMEU, P.

- “Una estació ibèrica en Els Monjos”, *Ampurias*, VI (1944), pp. 330-333.
- Identificación de algunas vías romanas en el Penedés”, *Actas y comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y la Conca d'Òdena*, Martorell 1950, pp. 111-116.

GODOY FERNÁNDEZ, C.

- “La memoria de Fructuoso, Augurio y Eulogio en la arena del anfiteatro de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 181-210.

GONZÁLEZ ROMÁN, C.

- *Imperialismo y romanización en la provincia Hispania Ulterior*, Estudios de Historia Antigua, II, Granada 1981.
- “Dediticii y clientes en el área ibérica de la Hispania republicana con anterioridad a las Guerras Civiles”, *Esclavos y semilibres en la Antigüedad Clásica*, Madrid 1989, pp. 187-205.
- *La Bética en su problemática histórica*, Granada 1991.
- *La Sociedad de la Bética. Contribuciones para su estudio*, Biblioteca de Estudios Clásicos, 2, Granada 1994.

GONZÁLEZ, J.

- *Estudios sobre Urso. Colonia Iulia Genetiva*, Universidad, 45, Serie Investigación y Ensayo, Sevilla 1989.
- *Roma y las provincias. Realidad administrativa e ideología imperial*, Madrid 1994.

GORGES, J.-G.

- *Les villas hispano-romaines. Inventaire et Problématique archéologiques*, Publications du Centre Pierre Paris, París 1979.
- “Distribution géographique et typologie de la villa hispano-romaine”, *Actes du colloque “La villa romaine dans les provinces du nord-ouest” (Paris, 23-24 mai 1981)*, *Caesarodunum*, 17 (1982), pp. 283-292.
- “Implantation rurale et réseau routier en zone éméritaine: convergences et divergences”, *Actes du colloque “Les voies anciennes en Gaule et dans le Monde Romain Occidental” (Paris, 5-6 juin 1982)*, *Caesarodunum*, 18 (1983), pp. 413-424.

GORGES, J.-G. I SALINAS DE FRÍAS, M. (eds.)

- *Les Campagnes de Lusitanie romaine. Occupation du sol et habitats. Table Ronde Internationale (Salamanque, 29 et 30 janvier 1993)*, Casa de Velázquez/Universidad de Salamanca, Madrid-Salamanca 1994.

GOZALBES CRAVIOTO, E.

- “Los baños y la curación de Octavio Augusto en Tarraco”, *Termalismo Antiguo. I Congreso Peninsular. Actas (Arnedillo, La Rioja, 3-5 octubre 1996)*, M.J. Pérex Agorreta (ed.), Madrid 1997, pp. 241-245.

GRIMAL, P.

- *Diccionario de mitología griega y romana*, Paidós, Barcelona 1993.

GÜELL, M., DILOLI, J. I PIÑOL, LI.

- “Noves aportacions al coneixement de la Tàrraco tardo-republicana”, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, pp. 107-113.

GUITART DURAN, J.

- “La ciudad romana en el ámbito de Catalunya”, *La Ciudad Hispanorromana*, Ministerio de Cultura, Barcelona 1993.

GUITERT, J.

- “Descobriments romans a Paret Delgada”, *Butlletí Arqueològic*, èp. III, 5 (1936), pp. 137-141.

GURT, J.M. I MARQUÉS, A.

- “La conquesta cadastral de l'espai. Les emprentes de la història en el paisatge del Camp de Tarragona”, *Espais*, 12 (1988), pp. 46-51.

HACKENS, T. I MIRÓ, M. (ed.)

- *Le commerce maritime romain en Méditerranée Occidentale (Colloque international tenu à Barcelone du 16 au 18 mai 1988)*, *Revue du groupe européen d'études pour les techniques physiques, chimiques, biologiques et mathématiques appliquées à l'archéologie (PACT)*, 27, Strasbourg 1990.

HAUSCHILD, T.

- “La porta romana de la muralla de Tarragona”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 23-33 (recopilat a *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 19-49).
- “Torre de Minerva (Sant Magi): Una torre de la muralla romana de Tarragona”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 49-73 (recopilat a *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 51-83).
- “Die römische Stadtmauer von Tarragona”, *Madriider Mitteilungen*, 20 (1979), pp. 204-250 (recopilat a *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 131-190).
- “La muralla y el recinto superior romano de Tarragona. Nuevas aportaciones para su estudio”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 101-139.
- *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983.
- “Excavaciones en Tarraco”, *Arqueología de las Ciudades Modernas superpuestas a las Antiguas*, Instituto “Fernando El Católico”, CSIC, Saragossa 1983.
- “Excavaciones en la muralla romana de Tarragona (Torre de Minerva 1979; Torre del Cabiscol 1983)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 11-38 (original en alemany publicat a *Madriider Mitteilungen*, 26, 1985, pp. 75-90).
- “Los hallazgos romanos de mármol en la Parte Alta de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 107-135.

HAUSCHILD, T. I ARBEITER, A.

- *La Villa romana de Centcelles*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993.

HAUSCHILD, T. I SCHLUNK, H.

- *Informe preliminar sobre los trabajos realizados en Centcelles*, Excavaciones Arqueológicas en España, 18, Madrid 1962.
- *La villa romana i el mausoleu constantinià de Centcelles*, Forum 5, Tarragona 1986.

HAUSCHILD, T., MARINER, S. I NIEMEYER, N.G.

- “Torre de los Escipiones – Ein römischer Grabturen bei Tarragona”, *Madriider Mitteilungen*, 7 (1976), pp. 162-188.

HINRICHS, F.T.

- *Histoire des Institutions Grammatiques*, Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient, Paris 1989.

HERMON, E.

- "Formes de domination et formes d'administration provinciale dans l'Empire romain républicain", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C. – Ier ap. J.-C.)*. Actes du Colloque tenu dans le cadre du Congrès de la Fédération Internationale des Études Classiques (FIEC) du 24 au 26 août 1994 à l'Université Laval, Diaphora, 6, Nâpols 1996, pp. 7-27.

HERNÁNDEZ GUERRA, L. I SAGREDO SAN EUSTAQUIO, L. (eds.)

- *El proceso de municipalización en la Hispania romana*, Universidad de Valladolid, Valladolid 1989.

HERNÁNDEZ GUERRA, L. I SAGREDO SAN EUSTAQUIO, L. I SOLANA SÁINZ, J.M. (eds.)

- *I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años (Valladolid, 23-25 de noviembre de 2000)*, Valladolid 2001.

HERNÁNDEZ SANAHUJA, B.

- *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, vol. I, Tipografía de Adolfo Alegret, Tarragona 1892.

HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. I TORRES, J.M.

- *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designación de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona 1867 (ed. facsímil, Tarragona 1982, amb introducció de **R. Cortés**; reed. en facsímil de la primera edició, València 1998).

HOPKINS, K.

- *Conquistadores y esclavos*, Barcelona 1981 (original en anglès, *Conquerors and slaves*, Cambridge 1978).

IGLÉSIES, J.

- *La realitat comarcal a Catalunya. Assaig sobre el concepte de comarca*, Barcelona 1966.

IZQUIERDO, P.

- "Intervenció arqueològica al Pont del Diable (Martorell, Baix Llobregat; Castellbisbal, Vallès Occidental). Resultats de la primera fase", *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, pp. 39-53.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.

- "Les àmfors romanes del Camp de Tarragona i la producció del vi tarraconense", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5 (1995), pp. 179-194.
- "Poblamiento rural y producción anfórica en el *territorium* de Tarraco", *Journal of Roman Archaeology*, 9 (1996), pp. 471-483.

JUAN TOVAR, L.C.

- "Los alfares de cerámica sigillata en la Península Ibérica", *Revista de Arqueología*, 44 (1984), p. 43.
- "Los talleres cerámicos de época romana en la provincia de Tarragona: estado de la cuestión", *Acta Arqueològica de Tarragona*, II (1988-89), pp. 13-17.

JUAN TOVAR, L.C. I BERMÚDEZ MENDEL, A.

- "Hornos de época republicana en Cataluña. Fontscaldes", *Revista de Arqueología*, 98 (1989), pp. 40-47.

JUAN TOVAR, L.C., BERMÚDEZ, A., MASSÓ, J. I RAMON, E.

- "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 59-85.

KAGAN, R.L.

- *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, El Viso, Madrid 1986.

KEAY, S.J.

- "Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period", *The Early Roman Empire in the West*, T. Blagg i M. Millett (eds.), Oxford 1990, pp. 120-150.
- *Hispania Romana*, AUSA, Sabadell 1992.

KEAY, S.J. I CARRETÉ, J.M.

- *Memòria de les prospeccions de l'Ager Tarraconensis 1985-1988* (memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya).

KEAY, S.J., CARRETÉ, J.M. I MILLETT, M.

- "Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 121-129.

KOPPEL, E.M.

- *Las esculturas romanas de Tarraco*, Forum 4, Tarragona 1986 (Resumen de la seva Tesi Doctoral, *Die römischen Skulpturen von Tarraco*, Madrider Forschungen, 15, Berlin 1985).
- *La Schola del Collegium Fabrum de Tarraco y su decoración escultórica*, Faventia Monografies, 7, Bellaterra 1988.
- "Los relieves decorativos de Cataluña", *Empúries*, 48-50 (1986-89), vol. II, *Número dedicat al 50è Aniversari de la Revista Empúries*, pp. 8-20.

KNAPP, R.C.

- *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, Vitòria 1977.
- "Cato in Spain, 195/194 B.C.: Chronology and Geography", *Studies in Latin Literature and Roman History* (vols. I-VII, 1979-1994), Carl Deroux (ed.), vol. II, *Latomus*, 168, Brusel·les 1980, pp. 21-56.

KURTZ, W.S.

- "Excavaciones en la Torre del Cabiscol. Muralla de Tarragona. Cerámica fabricada a mano del corte B. 1983", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 39-44.

LAMBOGLIA, N.

- "Il problema delle mura e delle origini di Tarragona", *Miscelanea Arqueologica I. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, Barcelona 1974, pp. 397-405.

LE GALL, J.

- "Les romains et l'orientation solaire", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*, 87 (1975), pp. 287-320.

LÉVEAU, P.

- *L'origine des richesses dépenses dans la ville antique. Actes du Colloque organisé à Aix-en-Provence par l'U.E.F. d'Histoire les 11 et 12 mai 1984*, Aix-en-Provence 1985.
- "La ville romaine et son espace rural. Contribution de l'archéologie à la réflexion sur la cité antique", *Opus*, VI-VIII (1987-89), pp. 87-100.

LÉVEAU, P., SILLIÈRES, P. I VALLAT, J.-P.

- *Campagnes de la Méditerranée romaine*, Bibliothèque d'Archéologie, París 1993.

LE ROUX, P.

- "Municipe et droit latin en Hispania sous l'Empire", *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, 64 (1986), pp. 325-350.
- "La questione municipale nel I secolo d.C.: l'esempio spagnolo", *Epigrafia e territorio, politica e società. Temi di antichità romana* (III), Documenti e Studi, 17, Bari 1994, pp. 159-173.

- “Ejército y sociedad en la Tarraco romana”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 83-107.

LOMAS, F.J. et alii

- *Protohistoria. Historia de España Antigua*, vol. I, Cátedra, Madrid 1980.

LÓPEZ BONILLO, D.

- *Geografía del Camp de Tarragona*, El Balcó, 3, Tarragona 1985.

LÓPEZ MULLOR, A.

- “Los talleres anfóricos de Darró (Vilanova i La Geltrú, Barcelona)”, *Empúries*, 48-50 (1986-89), vol. II, *Número dedicat al 50è Aniversari de la Revista Empúries*, pp. 64-76.

LÓPEZ MULLOR, A., FIERRO, X., CAIXAL, A. I CASTELLANOS, A.

- *La primera Vilanova: l'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i La Geltrú. Síntesi dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques*, Institut d'Estudis Penedesencs, 67, Vilanova i La Geltrú 1992.

LÓPEZ PAZ, P.

- “La relación ciudad-campo: revisión”, *Veleia*, 6 (1989), pp. 111-133.
- *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994.

LÓPEZ VILAR, J.

- “Aportacions al coneixement de la Pedrera del Mèdol”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 99-102.
- “Localització d'un tram de la Via Tàrraco-Ilerda al Puig Cabrer”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109.
- “La vil·la romana de la fàbrica d'alabastres (La Riera, Tarragona)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 15 (1993), pp. 299-307.
- *La vil·la romana de La Barquera (Perafort, Tarragona)*, *Arqueologia d'Intervenció*, 3, Tarragona 1993.

LÓPEZ, J. I PIÑOL, LI.

- “El món funerari en època tardana al Camp de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 65-120.

LÓPEZ, J., GÜELL, M., FOGUET, G. I DILLOL, J.

- “Un nou jaciment ibèric al terme dels Mongons (Tarragonès)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 9-40.

MACIAS, J.M. I PUCHE, J.M.

- “Noves excavacions a la part baixa de Tarragona. Dades per a l'evolució urbanística de la ciutat romana”, *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pp. 149-163.

MACIAS, J.M. I RAMON, E.

- “La villa romana de La Llosa (Cambrils, Baix Camp)”, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, pp. 125-133.

MACIAS, J.M. I Tuset, F.

- “Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès). Anys 1991-1993”, *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*, pp. 113-121.

MACKIE, N.

- *Local Administration in Roman Spain A.D. 14-212*, BAR International Series 172, Oxford 1983.
- “Urban munificence and growth of urban consciousness in Roman Spain”, *The Early Roman Empire in the West*, T. Blagg i M. Millet (eds.), Oxford 1990, pp. 179-192.

MALUQUER DE MOTES, J.

- *Prehistòria i Edat Antiga (fins el segle III)*, *Historia de Catalunya dirigida per P. Vilar*, vol. I, Edicions 62, Barcelona 1998.

MALUQUER, J., GARCÍA BELLIDO, A., TARACENA, B. I CARO BAROJA, J.

- *España Prerromana. Etnología de los pueblos de Hispania, Historia de España*, R. Menéndez Pidal (dir.), tomo I, vol. III, Espasa-Calpe, Madrid 1963.

MAR, R.

- *Els monuments provincials de Tarraco. Noves aportacions al seu coneixement*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 1, Tarragona 1993.

MAR, R., LÓPEZ, J. I PIÑOL, Ll. (eds.)

- *Utilització de l'agua a les ciutats romanes*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 0, Tarragona 1993.

MAR, R., MASSÓ, J., PASCUAL, M., REGO, L., RUIZ DE ARBULO, J. I SALOM, C.

- *Tàrraco. Els monuments romans de Tarragona*, Ajuntament de Tarragona, Edicions 62, Tarragona 1999.

MAR, R. I ROCA, M.

- "Pollentia y Tarraco. Dos etapas en la formación de los foros de la Hispania romana", *Empúries*, 51 (1999), pp. 105-124.

MAR, R., ROCA, M. I ABELLÓ, A.

- "La recuperación del Circo Romano de Tarragona", *Loggia. Arquitectura y restauración*, 6 (1998), pp. 70-79.

MAR, R., ROCA, M. I RUIZ DE ARBULO, J.

- "El teatro romano de Tarragona. Un problema pendiente", *Teatros romanos de Hispania*, S.F. Ramallo i F. Santiuste (coords.), Cuadernos de Arquitectura Romana, 2, Murcia 1993, pp. 11-23.

MAR, R. I RUIZ DE ARBULO, J.

- *La basílica de la colonia Tarraco. Una nueva interpretación del llamado Foro Bajo de Tarragona*, Forum 3, Tarragona 1986 (comunicació presentada a la Taula Rodona *Los Foros Romanos en las provincias occidentales, Valencia, 27-31 de enero de 1986*, Ministerio de Cultura, Madrid 1987, pp. 31-44).

MARÍN DÍAZ, MA.

- *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania republicana*, Granada 1988.
- "La emigración itálica a Hispania en el siglo II a.C.", *Studia Historica (Hª Antigua)*, 4-5 (1986-87), pp. 53-63 (resum d'un capítol de la seva Tesi Doctoral, *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania republicana*, Granada 1988).

MARÍN, N., HITTA, J.M., MARFIL, P. I VILLADA, F.

- "Ordenación del territorio en la Hoya de Baza (Granada) durante la época romana", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 155-173.

MÁRQUEZ VILLORA, J.C.

- *El comercio de alimentos en el litoral oriental de la Península Ibérica durante el Alto Imperio Romano*, Alacant 2001 (Tesi Doctoral).

MARTÍ, R.

- "Palaus i almunies fiscals a Catalunya i al-Andalus", *Hommages Bonnassie*, Toulouse (en premsa).

MARTÍN BUENO, M.

- "De Hispania Citerior a provincia Tarraconense: la acción de Roma y la transformación urbana de la Tarraconense", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C. – Ier ap. J.-C.)*. Actes du Colloque tenu dans le cadre du Congrès de la Fédération Internationale des Etudes Classiques (FIEC) du 24 au 26 août 1994 à l'Université Laval, *Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 139-161.

MARTÍNEZ LARRIBA, M.

- *El món ibero-romà a Vila-rodona* (2 vols), Vila-rodona 1980-1981.

MASSÓ CARBALLIDO, J.

- *Reus, Prehistòria i Antiguitat*, Reus 1978.
- “La Via Augusta al seu pas per la Costa Daurada. Fixació del tram Tàrraco-Tria Capita”, *XXIX Assemblea Intercomarcal d’Estudiosos*, Sitges 1985, pp. 111-119.
- *Alcover, estat de la qüestió*, Alcover 1987.
- *Notes per a l’estudi del terme de Constantí a l’antiguitat*, Centre d’Estudis de Constantí, 5, Tarragona 1990.
- *El terme de Cambrils a l’Antiguitat. Una aproximació arqueològica*, Cambrils 1990.
- “Troballes d’època romana a la zona de la Boella”, *Estudis de Constantí*, 14 (1998), pp. 17-27.

MASSÓ, J., ALFÖLDY, G. I RUIZ DE ARBULO, J.

- “Dossier: Tàrraco: un patrimoni”, *Kesse*, 28 (abril de 1999), pp. 2-20.

MATEU I LLOPIS, F.

- “Tarakon y Kose, dos toponimos ibéricos”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 26 (1949), pp. 103-114.

MAUNÉ, S.

- “Le site de Sept-Font (St.-Pons des Mauchiens, Hérault). Une limite de propriété augustéenne?”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 18/2 (1992), pp. 313-317.
- “Limites de propriétés antiques en Biterrois. L’exemple de Sept-Fonts à St.-Pons-de-Mauchiens (Hérault). Archéologie et source textuel”, *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, Paris 1994, pp. 65-70.
- “Un lot de céramiques augustéennes à Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault)”, *Actes du Congrès International de la SFECAG (Le Mans, 8-11 mai 1997)*, Marsella 1997, pp. 457-480.
- *Les campagnes de la cité de Béziers dans l’Antiquité (partie nord-orientale), IIe s. av.-VIe s. ap. J.-C.*, Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998.
- “La question des premières installations rurales italiennes en Gaule Transalpine (fin du IIe siècle-milieu du Ier siècle av. J.-C.)”, *Gallia*, LVII (2000), pp. 231-260

MENCHÓN, J.

- “Intervenció arqueològica al terrat de la Torre de les Monges (Tarragona). Informe preliminar”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 187-223.

MENCHÓN, J. I MASSÓ, J.

- *Les Muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (s. II a.C.-XX d.C.)*, Centre d’Estudis Històrics Guillem d’Oliver, Tarragona 1999.

McELDERRY, R.K.

- “Vespasian’s Reconstruction of Spain”, *The Journal of Roman Studies*, 8 (1918), pp. 53-102.
- “Vespasian’s Reconstruction of Spain - Addenda”, *The Journal of Roman Studies*, 9 (1919), pp. 86-94.

MIRÓ, J.

- *La producción de ánforas romanas en Cataluña. Un estudio sobre el comercio del vino en la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*, BAR International Series 473, Oxford 1988.

MIRÓ, M.T.

- “Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 3-9.

MOLERA, S., OLLÉ, A., OTIÑA, P. VERGÉS, J.M. I ZARAGOZA, J.

- “L’Era del Castell (El Catllar). Un assentament de la primera Edat del Ferro al Camp de Tarragona”, *Tribuna d’Arqueologia 1997-1998*, pp. 7-17.

MOLERA, S., OTIÑA, P. I RAMON, E.

- “Dossier: Els íbers al Camp de Tarragona. Estat de la qüestió”, *Kesse*, 26 (agost 1998), pp. 4-18.

MORERA LLAURADÓ, E.

- *Tarragona antigua y moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos sus monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita, examen e inspección*, Tarragona 1894 (reed. en facsímil de la primera edició, València 1998).
- *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, vol. IV, Carreras i Candi (dir.), Barcelona 1910.

MORENO MARTÍN, F.

- "Ocupación territorial hispano-romana. Los Vici: poblaciones rurales", *Espacio, Tiempo y Forma (serie II, Hª Antigua)*, 10 (1997), pp. 295-306.

MOROTE BARBERA, J.G.

- "El trazado de la Via Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio", *Saguntum*, 14 (1979), pp. 139-160.

MUNDÓ, A.M.

- "Límits territorials de les diòcesis catalanes en l'Antiguitat Tardana", *Obres Completes I. Catalunya I. De la Romanitat a la Sobirania*, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998, pp. 29-50 (Conferència inèdita donada a la Universitat Autònoma de Barcelona, el dia 3 de març de 1993, dins el Cicle *Colònia, colonització i paisatge en l'Antiguitat clàssica*, organitzats per l'àrea d'Història Antiga de la susdita universitat).

MUNILLA, G.

- "Una estatua representando a la diosa Cibeles, hallada en la villa romana de Els Antigons, Reus", *Pyrenae*, 15-16 (1979-80), pp. 277-286.

MUÑIZ COELLO, J.

- *El proceso 'de repetundis' del 171 a. de C. (Livio, XLIII, 2)*, Publicaciones del Colegio Universitario de La Rábida, Huelva 1981.
- "El abastecimiento al ejército romano durante la conquista de Hispania", *Habis*, 9 (1978), pp. 243-254.

MUÑOZ MELGAR, A.

- *La intervenció arqueològica en els jardins de l'ermita de la Mare de Déu del Camí de Cambrils (Avinguda de Gaudí)*, Quaderns d'Estudis i Divulgació 2, Cambrils 1991.

NEUBAUER, D.

- "La construcción megalítica de las murallas ibero-romanas de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 2 (1980), pp. 107-112.

NICOLET, C.

- *Roma y la conquista del Mundo Mediterraneo* (2 vols.), Nueva Clio, núms. 8 i 8 bis, Labor, Barcelona 1984 (original en francès, *Rome et la conquête du monde méditerranéen*, París 1978).
- *L'Inventaire du Monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Fayard, París 1988 (reed. París 1996).

NIERHAUS, R.

- "Baedro-Topographische Studien zum territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena; mit tafeln 55-58 und einer textabbildung", *Madridener Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 185-212.

NOLLA, J.M. I SOLIAS, J.M.

- "L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció i cronologia", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 107-144.

OLESTI VILA, O.

- "La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 133-154.
- "La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació", *L'Avenç*, 172 (1993), pp. 8-15.

- “Cadastre, aménagement du territoire et romanisation de Maresme à l'époque républicaine”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 20/1 (1994), pp. 283-307.
- *El territori del Maresme en época republicana (s. III-I a.C.). Estudi de Arqueomorfologia i Historia*, Mataró 1995.
- “Actuaciones catastrales y romanización en el territorio del Maresme en época republicana. Contribución del estudio arqueológico”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 13-14 (1995-96), pp. 105-124.
- “El origen de las villae romanas en Cataluña”, *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), pp. 71-90.
- “La romanización de la Cerdaña: actuaciones cadastrales”, *Homenaje a J.M. Blazquez*, vol. IV; Madrid 1999, pp.301-321.
- “Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 55-86.

OLESTI, O. I MASSÓ, J.

- “Une limite de propriété rurale dans l'ager Tarraconensis”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1997), pp. 224-232.

OLESTI, O. I PLANA, R.

- “Les cadastres anciens en Espagne: bilan et perspectives (1990-1993)”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 19/2 (1993), pp. 352-359.

OLIVARES PEDREÑO, J.C.

- *Conflicto político y promoción jurídica de comunidades en el Occidente romano (133 a.C.-174 d.C.)*, Alacant 1998.

OLLÉ, A., OTIÑA, P. I VALLVERDÚ, J.

- “Una terracota ibèrica procedent de la Selva del Camp (Baix Camp)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 27-40.

ORTIZ DE UBIÑA, E. I SANTOS, J. (eds.)

- *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania. Actas del Symposium de Vitoria-Gasteiz (22-24/11/1993)*, Veleia, Vitòria 1996.

OTIÑA, P. I RUIZ DE ARBULO, J.

- “De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 107-136.

PALOL I SALELLAS, P. (dir.)

- *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1999.

PALET I MARTÍNEZ, J.M.

- *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval segles II-I a.C.-X-XI d.C.*, Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona, 1, Barcelona 1994.

PALLEJÀ, LI.

- *Excavacions al Velòdrom: un centre terrisser d'època romana (Mont-roig del Camp, Baix Camp)*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 12, Barcelona 1994.

PALLÍ AGUILERA, F.

- “La toponimia de la Vía Augusta en Cataluña”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 335-342.
- *La Vía Augusta en Cataluña*, Faventia Monografías, Bellaterra 1985.

PAPIOL MOLNÉ, L.

- “Noticias sobre hallazgos romanos en el término de Constantí”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 251-256.
- “La muralla romana de Tarragona: nuevas aportaciones”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 2 (1980), pp. 113-128.

PENA, M.J.

- “Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania”, *Estudios de la Antigüedad*, I (1984), pp. 47-85.
- “Le problème de la supposée ville indigène à côté d’Emporion. Nouvelles hypothèses”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 11 (1985), pp. 68-83.
- “Ampurias: les débuts de l’implantation romaine”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 219-248.
- “Emporiae”, *Primer Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano. Conquista romana y modos de intervención en la organización urbana y territorial (Elche, 26-29 octubre 1989)*, F. Coarelli, M. Torelli i J. Uroz Sáez (eds.), *Dialoghi di Archeologia* (terza serie), 10 (1992), pp. 65-77.
- “Importance et rôle de la terre dans la première période de la présence romaine dans la Péninsule Ibérique”, *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du Colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, N. Panagiotis i L.G. Mendoni (eds.), *Annales Littéraires de l’Université de Besançon*, 508, Centre de Recherches d’Histoire Ancienne, 126, Paris 1994, pp. 330-337.

PENA, M.J. I BARREDA, A.

- “Productores de vino del nord este de la Tarraconense. Estudio de algunos nomina sobre ánforas Laietania 1 (=Tarraconense 1)”, *Faventia*, 19/2 (1997), pp. 51-73.

PEÑA, I. I DIAZ, M.

- “Una nova Torre d’accés entre el recinte de culte i la Plaça de Representació del fòrum provincial de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 191-226.

PEREIRA MENAUT, G. (ed.)

- *Actas Ier Congreso Peninsular de Historia Antigua (Santiago de Compostela, 1-5 julio 1986)* (3 vols.), *Cursos y Congresos de la Universidad de Santiago de Compostela*, 52, Santiago de Compostela 1988.

PÉREZ ALMOGUERA, J.A.

- “Els ‘conventus iuridici’ romans”, *L’Avenç*, 44 (1981), pp. 34-38.

PÉREZ MARTÍN, W.

- “Hernandez Sanahuja y el puerto romano de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, Extra (1991), pp. 7-17.

PERICAY, P.

- *Tarraco. Historia y mito*, Tarragona 1952.

PINA POLO, F.

- “Las comisiones senatoriales para la reorganización de Hispania (App. Iber., 99-100)”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 23/2 (1997), pp. 83-104.

PIÑOL MASGORET, LI.

- “Els nivells tardo-romans i visigòtics del carrer Merceria, 11. El canvi funcional de les estructures alto-imperials de la Part Alta de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 179-227.

PIÑOL, LI., LÓPEZ, J. I MARTÍ, G.

- “C. Calpetanus Hermes i la difusió de materials ceràmics de construcció de les figlinae urbanes de Roma a Tàrraco”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 281-288.

PIRIS, J., POBLET, M. I QUEROL, M.

- “Recerques sobre l’ordenació territorial de la Conca de Barberà en època romana”, èp. I, *Aplecs de Treballs*, 9 (1984), pp. 151-168.

PITILLAS SALAÑER, E.

- “Una aproximación a las reacciones indígenas frente al expansionismo romano en Hispania (205 al 133 a.n.e.)”, *Memorias de Historia Antigua*, XVII (1996), pp. 133-155.

POCIÑA LÓPEZ, C.A. I REMOLÀ VALLVERDÚ, J.A.

- “Nuevas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)”, *Saguntum*, 33 (2001), pp. 85-96.

PONS I SALA, J.

- *Territori i societat romana a Catalunya. Dels inicis al Baix Imperi*, Edicions 62, Barcelona 1994.
- “Propietats agràries d’itàlics a Catalunya: consideracions a l’entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix –ana”, *Pyrenae*, 21 (1985), pp. 129-139.

POU, J. I REVILLA, V.

- “La vil·la romana del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): campanyes 1988-1994”, *Tribuna d’Arqueologia 1994-1995*, pp. 105-112.

PLANA MALLART, R.

- “Els inicis de l’intervenció romana a l’Empordà i pervivència i transformació de les estructures indígenes”, *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 117-123.
- “Le territoire d’Empuries: première phase de l’implantation romaine”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 249-281.
- *Morfologia històrica del territori del nord-est català durant les èpoques pre-romana i romana* (3 vols.), Bellaterra 1990 (Tesi Doctoral inèdita).
- “El territori de la ciutat romana de Girona (Gerunda)”, *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca, L’Avenç*, 167 (1993), pp. 32-52.
- “Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda”, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 99-117.

PLANA, R. I PENNA, M.J.

- “Ampurias: cuestiones agrarias y jurídicas de finales de la República”, *Studia Historica* (Historia Antigua), 13-14 (1995-96), pp. 89-104.

PREVOSTI, M.

- *Cronologia i poblament a l’area rural de Baetulo*, Badalona 1981.
- “La villa et l’occupation du sol dans les Maresme”, *Actes du colloque “La villa romaine dans les provinces du nord-ouest”* (Paris, 23-24 mai 1981), *Caesarodunum*, 17 (1982), pp. 293-304.

PRIETO ARCINIEGA, A.

- “La devotio ibérica como forma de dependencia en la Hispania prerromana”, *Memorias de Historia Antigua*, II (1978), pp. 131-135.
- “Algunos datos sobre las formas de propiedad de la tierra en la Cataluña romana según las fuentes epigráficas”, *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 125-131.
- “Tarraco”, *Primer Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano. Conquista romana y modos de intervención en la organización urbana y territorial* (Elche, 26-29 octubre 1989), F. Coarelli, M. Torelli i J. Uroz Sáez (eds.), *Dialoghi di Archeologia* (terza serie), 10 (1992), pp. 79-93 (també publicat a *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13, 1991, pp. 71-88).
- “Apiano (Ib. 99) y el urbanismo de Tarraco”, *Homenaje al profesor Presedo*, P. Saez i S. Ordóñez (eds.), Sevilla 1994, pp. 619-622.
- “L’espace social du pouvoir en Hispanie romaine”, *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ier ap. J.-C.)*. *Actes du Colloque tenu dans le cadre du Congrès de la Fédération Internationale des Études Classiques (FIEC) du 24 au 26 août 1994 à l’Université Laval*, *Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 213-226.
- “La relación entre Egara y Barcino en época romana y visigótica”, *Homenaje al Profesor Abilio Barbero*, M.I. Loring, Madrid 1997, pp. 209-217.
- “Las transformaciones económicas de la Hispania Citerior durante la época republicana”, *Italia e Hispania en la Crisis de la Republica romana, Actas del III Congreso Hispano-Italiano* (Toledo, 20-24 de septiembre de 1993), J. Mangas (ed.), Madrid 1998, pp. 87-98.

PRINCIPAL PONCE, J.

- “Els inicis del procés imperialista romà a Catalunya. La Hispània Citerior (205/-197)”, *Fonaments*, 9 (1996), pp. 145-201.

- *Las importaciones de vajilla fina de barniz negro en la Cataluña sur y occidental durante el siglo III a.C. Comercio y dinámica de adquisición en las sociedades indígenas*, BAR International Series 729, Oxford 1998.
- "Tarraco, las cerámicas del Grupo Hercúleo y el comercio romano-italico anterior a la Segunda Guerra Púnica", *Journal of Roman Archaeology*, 11 (1998), pp. 233-244

PRO RUIZ, J.

- "Los orígenes del catastro parcelario en España", *El catastro en España. De 1906 a la época actual*, vol. II, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 11-29.

PUIG I CADAFALCH, J.

- "Sepulcres d'Alcover", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VII (1921-1926), pp. 88-90.
- *L'Arquitectura romana a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1934 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983).

RAMALLO, S.F., ROS, M.M., MAS, J., MARTÍN, M. I PÉREZ, J.

- "Carthago Nova", *Primer Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano. Conquista romana y modos de intervención en la organización urbana y territorial (Elche, 26-29 octubre 1989)*, F. Coarelli, M. Torelli i J. Uroz Sáez (eds.), *Dialoghi di Archeologia* (terza serie), 10 (1992), pp. 105-118.

RAMON SARIÑENA, E.

- "El poblament d'època ibèrica a la comarca del Baix Camp. Estat de la qüestió", *Acta Arqueològica de Tarragona*, II (1988-89), pp. 55-67.

RAMON, E. I MASSÓ, J.

- *El poblat ibèric de Santa Anna (Castellvell del Camp, Baix Camp)*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 11, Barcelona 1994..

RECASENS CARRERAS, M.

- "Los capiteles romanos del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 1 (1979), pp. 43-143.

RECASENS I COMES, J.M.

- *La Ciutat de Tarragona* (2 vols.), vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966.

REMESAL, J. I MUSSO, O. (eds.)

- *La Presencia de Material Etrusco en la Península Ibérica, Mesa Redonda, "La presencia de material etrusco en el ámbito de la colonización arcaica en la Península Ibérica" (Barcelona, 24-27 abril 1990)*, Publicaciones de la Universidad de Barcelona, Barcelona 1991.

REMOLÀ VALLVERDÚ, J.A.

- "Recents intervencions arqueològiques a Centcelles (1996-1997)", *Estudis de Constantí*, 14 (1998), pp. 29-60.

REMOLÀ, J.A. I VILASECA, A.

- "Intervencions arqueològiques al PERI-2, sector Tabacalera, de Tarragona", *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, pp. 77-95.

REVILLA CALVO, V.

- *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III d.C.)*, Cuadernos de Arqueología, 8, Barcelona 1991.
- "Poblamiento y economía en el Bajo Ebro en época romana. Bases para un modelo de paisaje rural", *Lucentum*, XI-XIII (1992-1994), pp. 145-163.
- *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*, Col·lecció Instrumenta, 1, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1993.

- “El alfar romano de Tomoví. Producción anfórica y agricultura en el area de Tárraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 111-128.
- “Producción artesanal, viticultura y propiedad rural en la Hispania Tarraconense”, *Gerion*, XIII (1995), pp. 305-338.
- “Viticultura y actividades complementarias en el fundus: el ejemplo de la Hispania Tarraconensis”, *Latomus*, 58 (1999), pp. 30-55.

RICHARDSON, J.S.

- *Hispaniae. Spain and the developement of Roman imperialism 218-82 B.C.*, Cambridge 1986.

RICO, C.

- “Production et diffusion des matériaux de construction en terre cuite dans le monde romain: l'exemple de la Tarraconaise d'après l'Épigraphie”, *Mélanges de la Casa de Velazquez*, XXIX/1 (1993), 51-86.
- “Índex de les marques epigràfiques sobre tegulae romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga Tarraconensis)”, *Saguntum*, 28 (1995), pp. 197-215.

RIPOLL PERELLÓ, E.

- “Nuevas investigaciones sobre el catastro de Orange”, *Ampurias*, XV-XVI (1953-54), pp. 363-364.
- “Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares: Tarragona”, *Ampurias*, XXIV (1962), pp. 336-341.
- “Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares: Tarragona”, *Ampurias*, XXVI-XXVII (1964-65), pp. 322-330.

RIPOLL, R.

- “La cronología de las murallas de Tarragona”, *Ampurias*, XIII (1951), pp. 175-180.

RODÀ DE LLANZA, I.

- “Lucius Licinius Secundus liberto de Lucius Licinius Sura”, *Pyrenae*, 6 (1970), pp. 167-183.
- “Els lloctinents de Juli Cèsar; primers patrons d'Empúries”, *Empúries*, 48-50 (1986-89), vol. II, *Número dedicat al 50è Aniversari de la Revista Empúries*, pp. 246-249.
- “Els models arquitectònics dels Trofeus de Pompeu als Pirineus”, *Homenatge a Miquel Tarradell (Barcelona, 1989)*, Barcelona 1993, pp. 647-651.
- “El papel de Agripa en la trama urbana de la Hispania augustea”, *Los orígenes de la ciudad en el Noroeste hispánico. Actas del Congreso Internacional (Lugo, 15-18 de mayo de 1996)*, Lugo 1998, pp. 245-293.

RODDAZ, J.-M.

- “Un thème de la ‘propagande’ augustéenne: l'image populaire d'Agrippa”, *Mélanges de l'École Française de Rome*, 92 (1980), pp. 947-956.
- *Marcus Agrippa*, École Française de Rome, Roma 1984.
- “Agripa y la Península Ibérica”, *Anas*, 6 (1993), pp. 111-126 (original en francès a *Il Bimillenario di Agrippa*, Gènova 1990).

RODRÍGUEZ COLMENERO, A.

- *Augusto e Hispania. Conquista y Organización del Norte Peninsular*, Cuadernos de Arqueología de Deusto, Bilbao 1979.

RODRÍGUEZ NEILA, J.F.

- “Noción de municipio en el mundo romano”, *Hispania Antiqua*, VI (1976), pp. 149-167.
- *Sociedad y Administración Local en la Bética romana*, Còrdova 1981.
- “Magistraturas municipales y funciones religiosas en la Hispania romana”, *Revista de Estudios de la Vida Local*, 209 (1981), pp. 91-118.

RODRÍGUEZ NEILA, J.F. I NAVARRO SANTANA, F.J. (eds.)

- *Élites y promoción social en la Hispania Romana*, EUNSA, Pamplona 1999.

RODRÍGUEZ NEILA, J.F., GONZÁLEZ ROMÁN, C., MANGAS, J. I OREJAS, A.

- *El Trabajo en la Hispania romana*, Sílex Universidad, Madrid 1999.

ROLDÁN HERVÁS, J.M.

- “El elemento indígena en las guerras civiles en Hispania: aspectos sociales”, *Hispania Antiqua*, II (1972), pp. 77-123.
- *Hispania y el ejército romano. Contribución a la historia social de la España antigua*, Acta Salmanticensia, 76, Salamanca 1974.
- *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Anejos de Hispania Antiqua, Madrid 1975.
- “El ejército romano y la romanización de la Península Ibérica” *Hispania Antiqua*, VI (1976), pp. 125-145.
- “De Numancia a Sertorio. Problemas de la romanización en Hispania en la encrucijada de las guerras civiles”, *Studien zur antiken sozialgeschichte Festschrift Friedrich Vittinghoff*, Böhlaw Verlag Köln Wien, Colònia 1980, pp. 157-178.
- “Antigüedad”, *Historia de Granada*, vol. I, Granada 1983.
- *Ejército y sociedad en la España romana*, Granada 1989.
- *Los hispanos en el ejército romano de época republicana*, Acta Salmanticensia, Estudios Históricos y Geográficos, 87, Salamanca 1993.

ROVIRA, J. I DASCA, A.

- *La Torre dels Escipions*, Tarragona 1994.

RUBIERA, M.J.

- “El vocablo árabe ‘sikka’ en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponimia hispánica: Aceca, Seca i Villa Seca”, *Sharq al-Andalus*, III (1986), pp. 129-132.

RUESTES, C.

- *L’espai públic a les ciutats romanes del conventus tarraconensis: els fòrums*, vol. I, Bellaterra 1997 (Treball de Recerca inèdit).

RUIZ, A. I MOLINOS, M.

- *Los Iberos. Análisis arqueológico de un proceso histórico*, Barcelona 1993.

RUIZ DE ARBULO, J.

- “El foro de Tarraco”, *Cypsela*, VIII (1990), pp. 119-138.
- “Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco”, *Athenaeum*, LXXIX (1991), pp. 459-493.
- “Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior republicana”, *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, pp. 115-130.
- “Els inicis del procés imperialista romà a Catalunya. La Hispània Citerior (205/-197)”, *Fonaments*, 9 (1996), pp. 145-201.
- “Tarraco. Escenografía del poder, administración y justicia en una capital provincial romana (s. II a.C.-II d.C.)”, *Empúries*, 51 (1999), pp. 31-61.

RUIZ DE ARBULO, J. (eds)

- *Tàrraco 99. Arqueologia d’una capital provincial romana (Tarragona, 15-17 d’abril de 1999)*, Documents d’Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000.

SABATER I CURULL, F.

- *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l’espai i divisió territorial al llarg de l’Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona 1997.

SAENZ RIDRUEJO, F.

- “Observaciones técnicas sobre el abastecimiento romano de aguas a Tarragona”, *Segovia. Symposium de Arqueología Romana (Segovia, 1974)*, Colección Publicaciones Eventuales, 27, Barcelona 1977, pp. 351-358.

SALINAS DE FRÍAS, M.

- “La función del Hospitium y la Clientela en la conquista y romanización de Celtiberia”, *Studia Historica (Hª Antigua)*, 1 (1983), pp. 21-42.
- *Conquista y Romanización de la Celtiberia*, Acta Salmanticensia, Salamanca 1986.

- *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 A.C.)*, Acta Salmanticensia, Estudios Históricos y Geográficos, 96, Salamanca 1995.

SALOM, C.

- *La Muralla Romana / The Roman Walls*, Guia del Museu d'Història de Tarragona, 1, Tarragona 1997.
- *El Fòrum de la Colònia / El Foro de la Colonia / The Colonial Forum*, Guia del Museu d'Història de Tarragona, 2, Tarragona 1998.
- *Circ-Pretori. Conjunt Monumental / Circo-Pretorio. Conjunto Monumental / Circus-Praetorium. Group of Monuments*, Guia del Museu d'Història de Tarragona, 3, Tarragona 1998.
- *L'Amfiteatre / El Amfiteatro / The Amphitheatre*, Guia del Museu d'Història de Tarragona, 4, Tarragona 1998.

SÁNCHEZ CAMPOY, E.

- "L'arquitectura dels banys privats: un exemple a la vil·la romana del Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)", *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pp. 165-175.

SÁNCHEZ REAL, J.

- "Los mosaicos romanos de Paret Delgada", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 51 (1951), pp. 108-109.
- "Callípolis", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 51-52 (1955), pp. 97-106.
- "Enterramientos romanos de la Vía Augusta", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 173-208.
- "Anàlisis del pigmento de la ceràmica Ibèrica de Fontscaldes (Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 1 (1979), pp. 3-10.
- "La Vía Augusta y el Puente del Francolí", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), pp. 135-167.
- "El método de la Arqueología Tarraconense. La muralla", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 35-54.
- "El método de la Arqueología Tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. A) La zona 'sagrada'", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), pp. 79-115.
- "El método de la Arqueología Tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. B) El Foro", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 49-98.
- "En busca de Cal·lípolis", *Treballs Canongins*, 7 (1990), pp. 133-186.
- "El método de la Arqueología Tarraconense III. El Circo", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 111-143.
- "La primera exploración estratigráfica en la muralla de Tarragona (1951)", *Recull Pau Delclòs i Dols (1865-1942)*, Tarragona 1998, pp. 205-234.

SÁNCHEZ REAL, J., VENTURA SOLSONA, S. I MEZQUIDA, L.M.

- *El anfiteatro de Tarraco. Antecedentes, Memoria y Crónica de su excavación*, The William L. Bryant Foundation, Tarragona 1991.

SANCHO ROCHER, L.

- *El Convento Jurídico Caesaraugustiano*, Temas Aragoneses, 36, Saragossa 1981.
- "Los conventus iuridici en la Hispania romana", *Caesaraugusta*, 45-46 (1978), pp. 171-194.

SANMARTÍ, J.

- "Els edificis sepulcral romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia", *Fonaments*, 4 (1984), pp. 87-160.

SANMARTÍ, J. I SANTACANA, J.

- "Un recinte cultural al poblament ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)", *Fonaments*, 6 (1987), pp. 157-169.

SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. I POU, J.

- "El poblament ibèric a la Cessetània", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Laietania*, 8 (1993), pp. 181-206.

SCHULTEN, A.

- *Tarraco*, Bosch, Barcelona 1948 (reed. Tarragona 1976).

SCHLUNK, H.

- "Sucinto informe sobre las excavaciones de Centcelles", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 7 (1963), pp. 181-183.
- "Sucinto informe sobre las excavaciones de Centcelles", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 8-9 (1964-1965), pp. 166-171.

SEGURA, A.

- "El catastro de Patiño en Cataluña", *El catastro en España. 1714-1909*, vol. I, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 31-45.
- "El catastro en la historia de España", *El catastro en España. De 1906 a la época actual*, vol. II, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 115-137.
- "Els amirallaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990), pp. 235-265.

SERRA RÀFOLS, J. DE C.

- "Estratos ibèrics debajo de villas romanas de la costa catalana", *VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona, 1960)*, Saragossa 1962, pp. 255-260.

SERRA VILARÓ, J.

- *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, núms. 93, 104, 111 i 133, Madrid 1928, 1929, 1930 i 1935.
- *Excavaciones en Tarragona*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 116, Madrid 1932.
- *Fructuós, Auguri i Eulogi. Màrtirs Sants de Tarragona*, Tarragona 1936.
- "Sepulcros y ataúdes de la necrópolis de San Fructuoso (Tarragona)", 6 (1944), pp. 179-208.
- "La muralla de Tarragona", *Archivo Español de Arqueología*, 22 (1949), pp. 221-236.
- "Callípolis", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 31 (1950), pp. 123-136.

SERRES, E.

- "Callípolis", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 37-40 (1952), pp. 13-19.

SHERWIN-WHITE, A.N.

- *The Roman citizenship*, Oxford 1973.

SOLER CARALT, J.

- "Inventario Nacional de sitios arqueológicos. Montferri", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 5 (1956-61), pp. 273-274.

SOYER, J.

- "Cadastres romains et terroirs circulaires", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 10 (1984), pp. 319-359.

STYLOW, A.U.

- "Apuntes sobre las tribus romanas en Hispania", *Veleia*, 12 (1995), pp. 105-123.

TALBERT, R.J.A. (ed.)

- *Barrington Atlas of The Greek and Roman World*, Oxford 2000.

TARRADELL, M.

- "L'extensió urbana de Tàrraco, comparada", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 95-101.

TARRADELL, M. et alii

- *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Ponencias presentadas en la Iª Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Barcelona 1968.
- *Les Arrrels de Catalunya*, Col.lecció Biografies Catalanes, 0, Barcelona 1982.

TARRATS BOU, F.

- “El Parc Arqueològic de la vil·la romana dels Munts (Altafulla): criteris bàsics”, *Acta Arqueològica de Tarragona*, I (1987-88), pp. 23-30.
- *Tarraco*, MNAT, Tarragona 1990.
- *Centcelles*, MNAT, Tarragona 1992.
- “Terra sigillata del Passatge de Cobos (Tarragona): les marques de terrisser”, *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, pp. 155-176.

TARRATS, F., RAMON, E. I MACIAS, J.M.

- “Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)”, *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*, pp. 35-56.

TARRATS, F., MACIAS, J.M., RAMON, E. I REMOLÀ, J.A.

- “Nuevas actuaciones en el área residencial de la villa romana de Els Munts (Altafulla, Ager Tarraconensis). Estudio preliminar”, *Madridier Mitteilungen*, 40 (1999).
- “Excavacions a l'àrea residencial de la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)”, *Empúries*, 51 (1999), pp. 197-225.

TCHERNIA, A.

- “Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire”, *Archivo Español de Arqueología*, 44 (1971), pp. 38-45.

TED'A

- *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, 1, Tarragona 1987.
- *L'Amfiteatre*, Quaderns de Difusió, 2, Tarragona 1988.
- “El pas de la Via Augusta per la mansio de Tarraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), pp. 123-134.
- *Un abocador del segle V d.C. en el forum provincial de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, 2, Tarragona 1989.
- *El Circ / El Circ / The Circus*, Quaderns de Difusió, 1, Tarragona 1989 (2ª ed.).
- *El forum / El foro / The forum*, Quaderns de Difusió, 3, Tarragona 1989.
- “Un vertedero del siglo V en Tarraco”, *Revista de Arqueología*, 97 (1989), pp. 38-46.
- “El foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia”, *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), pp.141-191.
- *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica* (2 vols.), Memòries d'Excavació, 3, Tarragona 1990.
- *El circ romà de Tarragona II. Campanyes 1987-1989*, Memòries d'Excavació, 4, Tarragona 1991.

TERRÉ VIDAL, E.

- “Una aproximació a l'ocupació suburbana del sector oest de Tàrraco”, *Acta Arqueològica de Tarragona*, III (1988-89), pp. 47-55.

TOVAR, A.

- *Iberische Landeskunde. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania, Tomo 3. Tarraconensis*, Baden-Baden 1989.

TRILLMICH, W. I ZANKER, P. (eds.)

- *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit (Kolloquium in Madrid, vom 19 bis 23 Oktober 1987)*, Munich 1990.

TUBILLA, M.

- “Un nuevo tramo viario hallado en Tarragona: excavación arqueológica en el solar de A. de Roma 2-3-4 Quinta de Sant Rafael”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 227-250.

TULLA, J., BELTRÁN, P. I OLIVA, C.

- *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 88, Madrid 1927.

TUÑÓN DE LARA, M., TARRADELL, M. I MANGAS, J.

- *Historia de España*, M. Tuñón de Lara (dir.), Labor, Barcelona 1980.

VALLS, O. I MASSOT, J. (eds.),

- *Viatge pintoresc i històric. I. El Principat*, Barcelona 1974 (original en francès d'**A. de Laborde**, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, París 1806).

VALLVÉ, J.

- "Toponimia de España y Portugal. Las lenguas hispánicas y su reflejo en las fuentes árabes", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXCIII (1996), pp. 197-237.
- "Toponimia de España y Portugal II (Fuentes Arabes). Las lenguas hispánicas y su reflejo en las fuentes árabes", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXCIV (1997), pp. 1-70.

VÁZQUEZ MAURE, F. I MARTÍN LÓPEZ, J.

- *Vocabulario de términos geográficos*, Instituto Geográfico Nacional, Madrid 1987.
- *Lectura de Mapas*, Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, Instituto Geográfico Nacional, Madrid 1987 (reed. Madrid 1993).

VILARDELL, R. I ROMERO, V.

- "Hallazgos arqueológicos en el santuario prehistórico de La Roca (Montroig, Tarragona)", *Pyrenae*, 13-14 (1977-78), pp. 75-80.

VILLANUEVA ACUÑA, M.

- "La inmigración y asentamiento romano-itálico en Hispania como factor de romanización del campo", *Homenaje al profesor Presedo*, P. Saez i S. Ordóñez (eds.), Sevilla 1994, pp. 773-784.
- "Problemas de la implantación agraria romana y la organización del territorio en la Península Ibérica en el Alto Imperio", *Espacio, Tiempo y Forma (serie II, Hª Antigua)*, 4 (1991), pp. 319-350.
- "Aspectos de la organización económica de las 'villae' de Hispania", *Espacio, Tiempo y Forma (serie II, Hª Antigua)*, 7 (1994), pp. 105-139.

WEBER, M.

- *Historia agraria romana*, Akal, Madrid 1982.

WILSON, A.J.N.

- *Emigration from Italy in the Republican age of Rome*, Manchester 1966.